

HELSINGIN YLIOPISTO
VALTIOTIETEELLINEN TIEDEKUNTA
KRIMINOLOGIAN JA OIKEUSPOLITIIKAN INSTITUUTTI

KATSAUKSIA 2/2015

ERO LAPSIPERHEESSÄ: ELATUS, SOPIMINEN JA VUOROASUMINEN

LAURA SARASOJA & KATI RANTALA

Julkaisija Helsingin yliopisto
Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti
www.helsinki.fi/krimo

PL 10, Pitkäsillanranta 3
00014 HELSINGIN YLIOPISTO

Sarja Katsauksia 2/2015

ISBN 978-951-51-0611-7 (pdf)

ISSN 2342-7779 (pdf)

Sisällysluettelo

1 Johdanto	1
1.1 Tausta ja tavoitteet	1
1.2 Käsiteltävä aineisto	2
1.3 Eroperheiden toimeentulo yleisesti	4
2 Elatusapu	9
2.1 Elatusvelvollisuus	9
2.2 Vahvistetut ja muutetut elatusapusopimukset	11
2.3 Elatusavun suuruus	12
2.4 Elatusapu ja vuoroasuminen	16
2.5 Elatusapu Ruotsissa	17
3 Elatustuki	19
3.1 Elatustuen edellytykset	19
3.2 Elatustuen kohdistuminen	21
3.3 Elatustuki ja vuoroasuminen	23
3.4 Elatustuki Ruotsissa	24
3.5 Elatustuen suhde elatusapuun: Tarkempaa tarkastelua	26
4 Lapsilisä	28
4.1 Lapsilisän määrä ja perusteet	28
4.2 Lapsilisän kohdistuminen	29
4.3 Lapsilisä ja vuoroasuminen	29
4.4 Lapsilisä Ruotsissa	30
5 Lapsen huolto-, asumis- ja tapaamisoikeussopimukset: Lähtökohtia	32
5.1 Huoltosopimukset	33
5.2 Asumis- ja tapaamisoikeussopimukset	35
5.3 Vuoroasuminen Ruotsissa	38
5.4 Asuinpaikan kirjaaminen	39
6 Yhteenveto	41
6.1 Tiivistelmä havainnoista	41
6.2 Lopuksi	43
Kirjalliset lähteet	45
Virallislähteet	47
Suomi	47
Ruotsi	47
Oikeuskäytäntö	47

1 JOHDANTO

1.1 Tausta ja tavoitteet

Tässä katsauksessa kartoitetaan olemassa olevaa tietoa eroperheitä koskevista käytännöistä liittyen lapsen elatukseen, huoltoon, asumiseen ja tapaamiseen. Tarkoituksena on käsitellä erityisesti eroperheiden rahavirtoja ja taloudellista asemaa. Esimerkiksi lapsen huolto, asumisjärjestelyt ja tapaaminen ovat läheisessä yhteydessä elatukseen, ja ne sisältävät myös itsenäisesti seikkoja, jotka vaikuttavat taloudelliseen asemaan. Keskeisenä erittelyn kohteena ovat julkiset tilastot. Niiden tarjoama tieto käsiteltävistä teemoista on kuitenkin osin puutteellista. Ne eivät esimerkiksi kykene täysin ottamaan huomioon lasten asumis- ja elatusjärjestelyissä tapahtuneita muutoksia (ks. Okkonen 2014a). Siksi tilanteiden ja olosuhteiden ymmärtämiseksi katsauksessa eritellään lisäksi sosiaalitoimessa tehtäviä perheoikeudellisia sopimuksia, vertaillaan Suomen ja Ruotsin järjestelmiä keskenään ja tuodaan esille erityyppisiä konfliktiherkkiä tilanteita muun muassa oikeustapauksiin perustuen. Tarkastelun kohteina eivät kuitenkaan ole tuomioistuimessa käsiteltävät elatukseen tai huoltoon liittyvät riidat¹, vaan ennemminkin tilanteet, jotka ovat yleisesti konfliktiherkkiä ja joissa vanhempien keskinäinen asema voi muodostua epäreiluksi.

Rahavirtojen lisäksi toisena teemana tässä katsauksessa on vuoroasuminen. Sillä tarkoitetaan yleensä järjestelyä, jossa lapsi asuu suunnilleen yhtä suuren osan ajasta kummankin vanhemman luona. Vuoroasumiselle ei ole olemassa tarkkaa määritelmää, sillä sitä ei ole huomioitu lainsäädännössä, eikä siitä ole mahdollista sopia nimenomaisesti. Tämä kertoo myös vuoroasumisesta kohtalaisen uutena järjestelynä Suomessa. Se on mahdollista toteuttaa esimerkiksi niin, että lapsi asuu vuoroviikoin tai kahden viikon jaksoissa kummankin vanhemman luona tai että lapsi asuu koko ajan samassa paikassa ja vanhemmat vuorottelevat asumisessa. Lisäksi vuoroasuminen haastaa perinteisen mallin asumisesta vain yhdessä paikassa. Vuoroasumisella voi olla vaikutusta lapsen elatusarpeeseen ja siihen liittyviin rahavirtoihin, ja vuoroasuminen vaikuttaa myös erimuotoisten tukien, kuten lapsilisän ja asumislisän, perusteisiin. Tämän vuoksi katsauksessa käsitellään myös lapsilisää omassa jaksossaan.

Koska tässä katsauksessa käsiteltävät asiat ja ilmiöt ovat suhteessa toisiinsa monin tavoin, haasteena on ymmärtää miten erityyppiset sopimukset ja tuet liittyvät toisiinsa. Näitä käsitellään eri kappaleissa myös päällekkäin, kuten erityisesti elatusavun ja -tuen osalta on nähtävissä. Katsaus on kuitenkin pyritty jakamaan aihealuekokonaisuuksiin, joiden lähtökohdista tarkastellaan kaikkea sitä koskevaa materiaalia sekä pyritty suhteuttamaan aihealueita keskenään niin, että kulloisenkin teeman erityispiirteet tulevat huomioon, saatavilla olevan aineiston rajoissa. Mielekkäintä onkin tarkastella raporttia kokonaisuudessaan, sillä silloin on mahdollista hahmottaa parhaiten saatavilla olevien tilastotietojen rajallisuus. Vaikka vuoroasuminen on mainittu yhtenä tämän katsauksen päätee-

¹ Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos on tarkastellut aihetta käräjäoikeuksien (Valkama & Litmala 2006) ja hovioikeuksien osalta (Valkama & Litmala 2008).

moista, sitä ei ole käsitelty omassa jaksossaan, vaan jokaisessa jaksossa on pyritty ottamaan huomioon siihen liittyviä kysymyksiä ja nostamaan esiin niitä tietoja, joita kyseistä aihetta koskevista tilastoista on mahdollista sanoa. Osaltaan tämä johtuu siitä, että nimenomaisesti vuoroasumisesta on saatavilla todella niukasti tilastotietoa, mutta käsittelytapa kuvaa myös vuoroasumisen läpituokuvuutta kaikkiin lapsen elatusta, perheen tukia, asumista ja muuta sopimista koskeviin järjestelyihin.

1.2 Käsiteltävä aineisto

Kotimaiset tilastot

Tämän katsauksen yhtenä tarkoituksena on siis eritellä lapsen elatukseen, huoltoon, tapaamisoikeuteen ja asumiseen liittyviä julkisia tilastotietoja ottaen huomioon erityisesti vuoroasumista ja perheiden tulovirtoja koskevia seikkoja. Käsiteltävät tilastot ovat seuraavat:

- Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) vuosittain julkaisemat tilastoraportit *Lapsen elatus ja huolto* ja Suomen virallinen tilasto (SVT) *Toimeentulotuki*,
- THL:n tilasto- ja indikaattoripankki SOTKANet,
- Tilastokeskuksen Suomen virallinen tilasto (SVT) -julkaisut *Perheet, Siviilisäädyn muutokset* ja *Tulonjako* sekä *Suomalainen lapsi 2007* -kokoomajulkaisu,
- Kelan tilastotietokanta Kelaston elatustukea, elatusapuvelkaa, lapsilisää ja yleistä asumistukea koskevat tilastot,
- Kelan vuosittain julkaisema tilastojulkaisu *Kelan lapsiperhe-etuuksien tilasto* ja *Kelan tilastollinen vuosikirja*,
- Ruotsin sosiaaliministeriön (socialdepartementet) tekemä kartoitus eroperheiden asemasta ja sen sisältämät tilastot: Statens offentliga utredningar (SOU): *Betänkande om ekonomi och föräldrasamarbete vid särlevnad*, *Fortsatt föräldrar – om ansvar, ekonomi och samarbete för barnets skull*, SOU 2011:51, (SOU 2011),
- Ruotsin Statistiska centralbyrån (SCB) raportti 2014:1 *Olika familjer lever olika sätt – om barns boende och försörjning efter en separation* ja
- Verohallinnon tilasto *Henkilöasiakkaiden vähennykset*.

Uusimmat tilastot koskevat pääosin vuotta 2013 lukuun ottamatta Tilastokeskuksen tulonjakotilastoa (2011), Suomalainen lapsi 2007 -kokoomajulkaisua sekä Verohallinnon vähennykset -tilastoa (2012). SCB 2014 pohjautuu kyselyyn, joka on tehty vuosina 2012 ja 2013. Lapsen elatusta ja huoltoa koskevat THL:n tilastot käsittelevät sosiaalitoimessa vahvistettujen uusien ja muutettujen perheoikeudellisten sopimusten kokonaismäärää ja erittelyä sen mukaan, miten lapsen huolto ja asuminen jakautuvat näissä vanhempien kesken ja miten elatusavusta on sovittu. Tilastokeskuksen tilastot kuvaavat perherakennetta ja perhetyyppien toimeentuloa. Kelan tilastotietokannan Kelaston tilastot raportoivat elatustuen saajien määrästä sekä niistä elatusvelvollisista, joilla on elatusapuvelkaa. Kelaston tilastoista selviää Kelan maksaman elatustuen kokonaismäärä, osuus elatus-

tuen piirissä olevasta väestöstä sekä elatustuen määrä tuensaajaa tai lasta kohti. Lisäksi Kelastosta on saatavilla tilastoja lapsilisistä.

Ruotsin tilastot ja käytännöt

Ruotsissa Statens offentliga utredningar on tehnyt vuonna 2011 mietinnön², joka sisältää kattavasti tilastotietoa eroperheistä, vanhempien taloudellisesta asemasta eron jälkeen, lapsen olojen ja asumisen järjestämisestä ja käsityksistä eri ratkaisuihin päättämisestä. Kyseisiä tilastoja ei ole suoraan mahdollista verrata Suomen oloihin, mutta niiden kautta on mahdollista esitellä teemoja, jotka nousevat merkityksellisiksi ruotsalaisissa eroperheissä. Ruotsissa on esimerkiksi käytössä kiintoisa vanhempainkotitalous-käsite (*föräldrahushåll*) täydennyksenä tilastolliseen lapsiperhemääritelmään, mitä käsitellään tarkemmin tämän katsauksen kappaleessa 1.3. Mietinnön ja sen sisältämien ehdotusten pohjalta Ruotsin perhelainsäädäntöä on uudistettu kunnan tarjoamien keskustelupalveluiden osalta³, ja sosiaaliministeriö on tehnyt lakiehdotuksen lapsilisälain uudistamiseksi⁴. Statistiska centralbyrån on julkaissut vuonna 2014 demografisen raportin lapsen asumisesta ja elatuksesta vanhempien eron jälkeen. Raportissa on käsitelty kattavasti vuoroasumista sekä asumismuotojen ja elatuksen suhdetta. Ruotsissa myös vuoroasuminen on ollut pidempiaikainen trendi ja yleisempää kuin Suomessa (Ruotsissa 35 % lapsista, joiden vanhemmat eivät asu yhdessä, asuvat vuorotellen vanhempiensa luona)⁵, joten tässä katsauksessa esitellään lisäksi Ruotsista syntyneitä vuoroasumiskäytäntöjä ja niihin liittyneitä kysymyksiä.

Sosiaalitoimessa tehtävät sopimukset

Sosiaalitoimessa tehtävät perheoikeudelliset sopimukset voidaan jakaa elatusapusopimuksiin ja sopimuksiin lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta. Sopimus lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta on usein yksi ja sama asiakirja, jossa on eri osiot huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskeville määräyksille. Kaikissa tapauksissa ei kuitenkaan ole tarvetta tehdä esimerkiksi asumis- tai tapaamissopimusta, kuten avioliitossa asuvien vanhempien sopiessa yhteishuollosta isyyden vahvistamisen yhteydessä (avioliiton ulkopuolella syntyvän lapsen huoltaja ilman huoltosopimusta on ainoastaan lapsen äiti). Tämän vuoksi tässä katsauksessa sopimuksista puhutaan myös erillisinä sopimuksinaan, vaikka huollosta, tapaamisoikeudesta ja asumisesta sovitaankin yleensä samanaikaisesti samalla asiakirjalla.

THL on tilastoinut lapsen huollon jakautumisen yhteishuoltajuuteen tai äidin tai isän yksinhuoltajuuteen. Asumissopimusten osalta THL on tilastoinut lapsen sovitun asuinpaikan joko äidin tai isän luona. Asuinpaikan rinnalla on vuodesta 2009 lähtien tilastoitu myös vuoroasumista. Suomessa lapsella voi olla vain yksi

² Betänkande av utredningen om ekonomi och föräldrasamarbete vid särlevnad, Fortsätta föräldrar – om ansvar, ekonomi och samarbete för Barnets skull SOU 2011:51.

³ Regeringens lagrådsremiss Förstärka samarbetsamtal, Förslag till lag om ändring i socialtjänstlagen (2001:453), astunut voimaan 1.7.2014.

⁴ Socialdepartementet, Ds: *Utbetalning av barnbidrag och flerbarnstillägg*, Ds 2013:42.

⁵ SCB 2014, 11.

virallinen kirjattu asuinpaikka, joten vuoroasuminen ei näy erillisenä ryhmänä lapsen asuinpaikkaa tilastoidessa. Tapaamisoikeus voidaan kuitenkin kirjata tapaamisoikeussopimuksissa niin laajaksi, että se kattaa vuoroasumisen ja sopimuksista käy ilmi lapsen vuoroasumistarkoitus. Lisäksi isyyden vahvistaminen on tilastoitu vahvistamistyyppin mukaan (tunnustaminen/tuomioistuimen päätös).

Oheismateriaalina internetin keskustelupalstat

Tilastojen ohella tämän katsauksen taustatyönä on luettu internetin keskustelupalstojen, kuten vauva.fi, kaksplus.fi ja suomi24.fi, keskusteluja katsauksen aihepiiriin liittyen. Keskusteluja on kerätty palstoilta osana laajempaa tutkimusta tietyillä aihepiiriin liittyvillä asiasanahauilla ja näitä keskusteluja on käyty läpi.⁶ Kerättyjä keskusteluja on luettu, mutta niitä ei ole tarkasteltu systemaattisesti, vaan pikemmin taustoittamaan katsauksen aihetta myös hieman konkreettisemmasta arjen näkökulmasta. Keskustelupalstoja koskevat huomiot eivät ole samantasoisia eivätkä välttämättä kuvaa kovin laajasti aiheeseen liittyviä seikkoja, mutta ne tarjoavat havaintoja tilanteista ja käsityksistä, joita lapsen katsauksen teemoihin voi liittyä käytännössä. Näitä huomioita on koottu alaviitteisiin.

1.3 Eroperheiden toimeentulo yleisesti

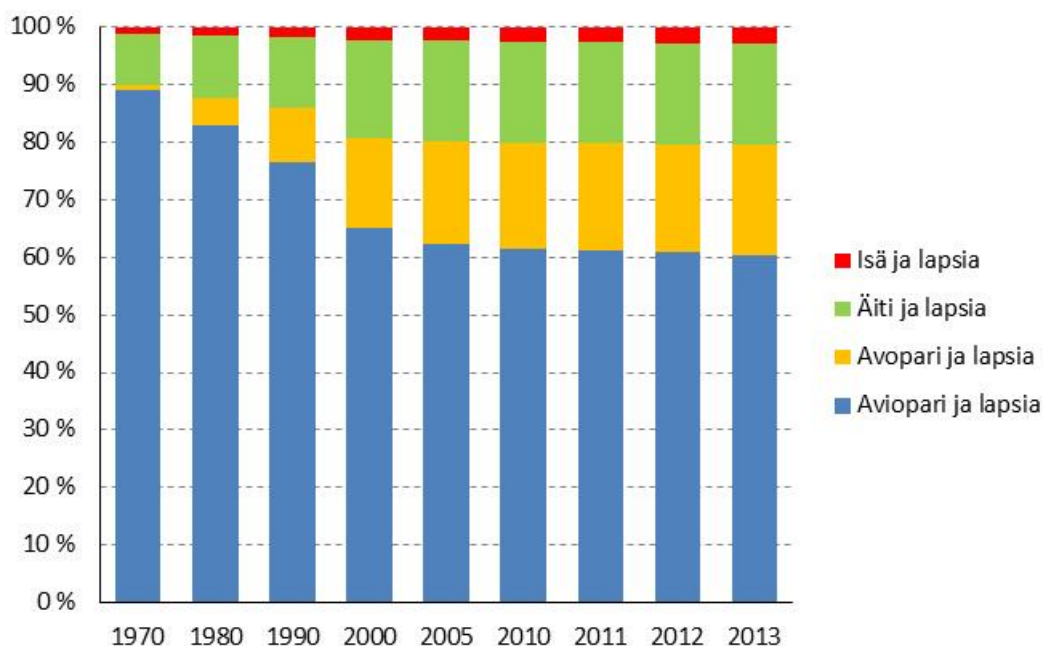
Tässä kappaleessa aihetta taustoitetaan yleisesti tarkastelemalla ensin lapsiperheitä tilastojen perusteella, jonka jälkeen vertaillaan eri perhetyyppien taloudellista asemaa ja kehitystä. Vertailussa käytetään myös hyväksi Ruotsista saatavaa tilastotietoa erityyppisten lapsiperheiden taloudellisesta asemasta. Oman haasteensa taloudellisen aseman vertailulle Suomessa asettaa se, että tilastot eivät yleensä käsittele nimenomaisesti esimerkiksi uusperheitä tai eroperheitä, vaan perheitä yleisemmin (tilastointiin liittyviä ongelmia eritellään enemmän jakson lopussa). Myös kotitalouden tulot eivät välttämättä kosketa kaikkia perheen jäseniä, kuten tilanne voi olla esimerkiksi uusperheissä. Vaikka tässä luvussa tarkastellaan pääasiassa lapsiperheitä, tilastolliseen perhemääritelmään luetaan kuuluvaksi myös lapsettomat avio- ja avoparit ja rekisteröidyt parit. Yleisin perhetyyppi onkin lapseton aviopari, jotka muodostivat perheistä 36 prosenttia vuonna 2013. Erityyppiset lapsiperheet muodostivat 39 prosenttia kaikista perheistä. (Tilastokeskus 2013a.) Kuviossa 1 esitellään lapsiperheet perhetyyppien mukaan viime vuosikymmeninä, joista näkyvimpänä muutoksena on avioparien osuuden lasku ja avoparien osuuden kasvu. Myös yhden vanhemman perheiden määrä on kasvanut 2000-luvulle saakka, jonka jälkeen se on pysynyt melko tasaisena.

Vuonna 2013 Suomessa oli yhteensä 575 683 lapsiperhettä, joista 60,4 prosenttia oli aviopareja, joilla on lapsia, 19 prosenttia avopareja, joilla on lapsia ja 20,5 prosenttia yhden vanhemman perheitä (17,7 % äiti ja lapsia, 2,8 % isä ja lapsia). Rekisteröityjen parisuhdepuolisoiden muodostamia lapsiperheitä oli yhteensä 447, mikä vastaa alle promillea lapsiperheistä. Vuonna 2013 uusperhei-

⁶ Asiasanoina *etävanhempi*, *lastenvalvoja*, *tapaamisoikeus*, *yhteishuoltajuus* ja *vuoroasuminen*.

den osuus lapsiperheistä oli 9,2 prosenttia, joista puolet pareista oli avioliitossa (49,9 %) ja puolet avoliitossa (50,1 %). Uusperheiden lapset olivat useimmin vain äidin lapsia (59,5 %), noin kolmasosa vanhempien yhteisiä (30,7 %) ja vain joka kymmenes lapsi (9,8 %) ainoastaan isän. (Tilastokeskus 2013a.)

Yhden vanhemman perheellä tarkoitetaan perhettä, johon kuuluu vain yksi vanhempi, jonka luokse on kirjattu asuvaksi lapsi tai lapsia. Arkikielessä yhden vanhemman perheestä puhutaan myös yksinhuoltajaperheinä, mutta edellä mainittu määritelmä ei ota kantaa huoltajuuden järjestämiseen, vaan tarkastelee perhettä väestötietojärjestelmän asumisrekisterin perusteella. Kelan ensisynnytäjiä koskevan tutkimuksen mukaan noin 9 prosenttia äideistä oli vuonna 2008 yksinvanhempia esikoisen syntymävuonna ja kymmenen vuoden kuluessa esikoisen syntymästä heidän osuutensa nousi 17–18 prosenttiin. (Haataja 2014.) Havainto on samassa linjassa muiden yksinvanhempien osuutta kuvaavien tilastojen kanssa: Vuonna 2013 edellä mainitun lapsiperhetilaston mukaan 20,6 prosenttia lapsiperheistä on yhden vanhemman perheitä ja lapsilisää koskevan tilastoinnin mukaan 19,7 prosenttia lisän saajista oli yhden vanhemman perheitä.⁷

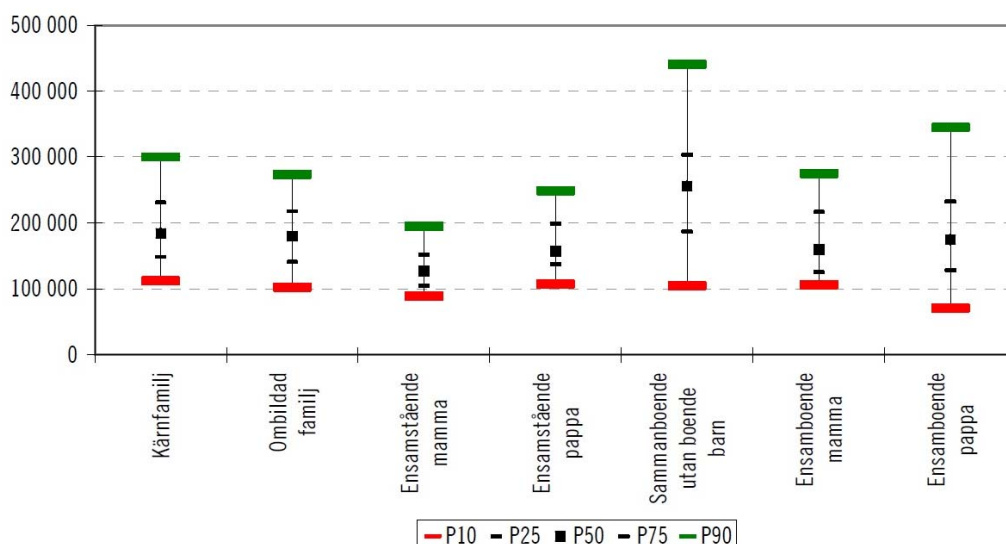

Kuvio 1 Lapsiperheet perhetyypin mukaan eri vuosikymmeninä, %. Taulukon lähde: http://tilastokeskus.fi/til/perh/2013/02/perh_2013_02_2014-11-21_fi.pdf. Tilastokeskus 2013a, SVT, Perheet 2013

Ruotsissa eroperheiden tilastoinnissa on käytössä käsite vanhempainkotitalous (*föräldrahushåll*), joka huomioi myös ne kotitaloudet, joihin kuuluu vähintään yksi vanhempi, mutta jonka luokse ei ole kirjattu asuvaksi lasta (kuvio 2, luokat *ensamboende mamma/pappa*, *sammanboende utan boende barn*). Tilastointia ei siis tehdä lapsen, vaan vanhemman mukaan. Vanhempainkotitalouksien tilastointi ei suoraan kerro, miten lapsen asuminen tosiasiasa on järjestetty vanhempien välillä. Ruotsissa on kuitenkin katsottu, että myös niillä kotitalouksilla, joihin lasta ei ole kirjattu asuvaksi, on merkitystä lapsen tilanteeseen ja elin-

⁷ Tilastokeskus 2013a, www.kela.fi/kelasto.

tasoon, koska molemmilla vanhemmilla on vastuu lapsen elatuksesta ja usein myös huollosta. (SOU 2011, 102.) Selvityksen mukaan (SOU 2011, 113–114) kävi ilmi, että juuri näiden perheiden, joiden luokse ei ole kirjattu lasta asumaan, taloudellisen aseman hajonta oli suurin suhteessa muihin kotitalouksiin, kuten kuviosta 2 voidaan nähdä. Suurin hajonta oli niissä perheissä, jossa asui kaksi aikuista, joista ainakin toinen on vanhempi, mutta lapsi ei asu hänen luonaan (*sammanboende utan boende barn*). Yksinasuvien isien (*ensamboende pappor*) ryhmässä oli eniten huonosti toimeentulevia suhteessa muihin kotitalouksiin (kun tarkasteltiin ryhmien pienituloisinta 10 prosenttia, yksinasuvien isien pienituloisimman 10 prosentin tuloraja (P10) on alhaisin). Toisaalta yksinasuvien isien parhaimman tulokymmenyksen (P90) taloudellinen asema nousi selvityksen mukaan korkeammiksi kuin missään niissä kotitalouksissa, joissa lapsi oli kirjattu vanhemman luokse asumaan. ”Yksinvanhempiaitien” (*ensamstående mammor*) hajonta oli kaikkein pienintä, mikä johtui pääasiassa perhepoliittisista tuista. Heidän taloudellinen asemansa jäi parhaimmassakin tulokymmenyksessä selvästi muita kotitalouksia alhaisemmaksi.

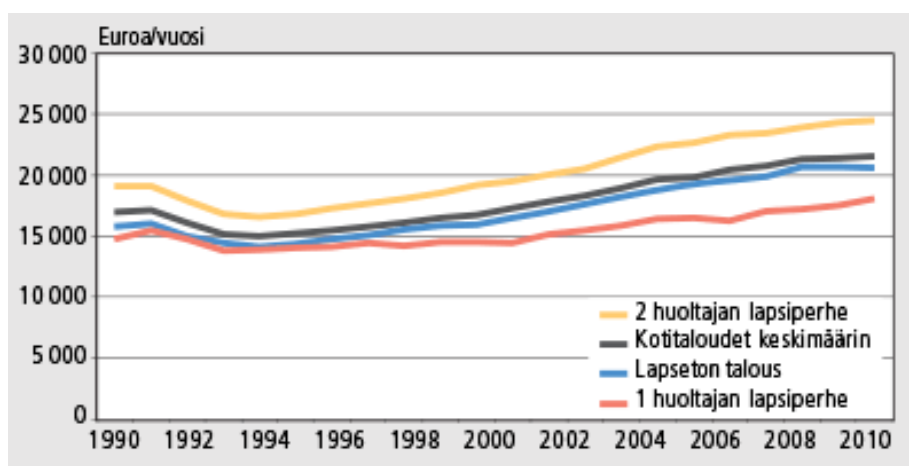
Källa: Beräkningar i HEK 2007, framskrivet till 2010.

Kuvio 2 Taloudellisen aseman vaihtelu vanhempainkotitalouksissa, 2010 (ennuste) ("Variationen i ekonomisk standard inom olika föräldrahushåll prognos 2010, kronor"). Taulukon lähde: SOU 2011, 114. Diagram 5, kuvankaappaus

Suomessa sekä yhden että kahden huoltajan lapsiperheiden tulot ovat erkaantuneet eri suuntiin kotitalouksien keskitulosta vuoden 1990 jälkeen, kuten kuvios-
ta 3 voidaan nähdä.⁸ Kahden huoltajan talouksien kulutusyksikkökohtaiset tulot ovat erkaantuneet 1990-luvun keskiarvosta noin prosenttiyksikön verran, ja ne olivat keskimäärin 13 prosenttia kotitalouksien keskimääräistä tuloa suuremmat 2000-luvulla. Yhden huoltajan talouksien tulot ovat erkaantuneet vielä selvem-
min keskitulosta, mutta toiseen suuntaan: yhden huoltajan talouksien tulot olivat

⁸ Huoltajalla tarkoitetaan tässä aikuisten määrää kotitaloudessa, ei huoltolain mukaista huoltajuutta. Taulukkoa läpikäydessä on käytetty kuitenkin termiä huoltaja, jotta indikaattorit ja teksti olisivat yhdenmukaisia.

1990-luvulla noin 90 prosenttia ja 2000-luvulla noin 83 prosenttia kotitalouksien keskitulosta.

Kuvio 3 Huoltajien lukumäärän mukaiset kotitalouksien keskitulot Suomessa vuosina 1990–2010. Ekvivalentin käytettävissä olevan tulon mediaani, euroa
Lähde: Tilastokeskus. Tulonjakotilasto 2011, kuvankaappaus. Okkonen (2014b)

Suomessa yhden huoltajan taloudet ovat muita perheitä riippuvaisempia saaduista tulonsiirroista. Ne muodostavat noin neljänneksen näiden talouksien tuloista, kun kahden huoltajan talouksissa tulonsiirtojen osuus on vain noin 12 prosenttia saaduista tuloista. (Okkonen 2014b.) Yksinvanhempien korostunut asema tukien saajina näkyy esimerkiksi asumis- ja toimeentulotuen saajien kohdalla. Vuonna 2013 asumistukea saaneista lapsiperheistä 68,4 prosenttia oli yhden huoltajan talouksia ja vuonna 2013 yhden huoltajan talouksista noin neljännes sai toimeentulotukea, kun kahden huoltajan talouksista sitä sai vain 4,9 prosenttia (THL 2013b, 3)⁹. Vuonna 2007 köyhyysrajan alittaneista lapsista 29 prosenttia oli yhden huoltajan lapsia. Lisäksi yhden huoltajan lapsen köyhyysriski (33 %) oli 3-kertainen verrattuna kahden huoltajan perheisiin (11 %). Lapsiköyhyys on myös yhteydessä huoltajan sukupuoleen: yhdeksän kymmenestä pienituloisesta yksin lapsen kanssa asuvasta huoltajasta oli naisia vuonna 2007. Lapsiköyhyys on myös kasvanut koko väestön köyhyyttä nopeammin; köyhyysrajalla elävien lasten määrä on kolminkertaistunut 90-luvun puolivälistä (1995–2007). (Salmi et al. 2009, 85.)

On kuitenkin syytä huomioida, että edellä esitetty kuvio 3 esittelee perheitä huoltajien lukumäärän mukaan *kotitaloudessa*, eikä se kuvaa sitä, miten lapsen huoltajuudesta on sovittu. Kyseisen tilastoinnin perusteella ei siis ole mahdollista tehdä päätelmiä nimenomaan yhteis- ja yksinhuoltajien toimeentulosta, vaan ainoastaan siitä, miten kotitalouksien tulot muodostuvat niiden rakenteiden mukaan. Kyseinen tilasto ei myöskään kerro, miten tulot avioliitossa, avoliitossa tai uusperheessä eroavat toisistaan, taikka huoltovastuun määräytymisestä perheen sisällä. Uusperheessä toisen puolison lapsiin ei ole elatusvastuuta, joten kotitalouden tulot eivät välttämättä kuvaa suoraan lapsen taloudellista asemaa tai elatuksen tosiasiallista jakautumista etävanhemman, lähivanhemman ja lähi-

⁹ www.kela.fi/kelasto.

vanhemman uuden puolison välillä. Lisäksi lapsen asemaan vaikuttavat myös etävanhemman tulot tämän elatusvelvollisuuden kautta.

Okkonen (2014a) erittelee eroperheiden tilastoinnin vaikeutta tarkemmin. Kun lapsi on kirjoilla vain toisen vanhemman luona, lapsen osuus kotitalouden kulutuksesta lasketaan vain tämän luona tapahtuvana. Näin lähivanhemman talous voi näyttää tilastoissa todellista tilannetta niukemmalta, ja etävanhemman vahvemmalta. Kuten lapsilisää ja vuoroasumista koskevassa kappaleessa 4.4 käsitellään tarkemmin, lapsilisä korotuksineen voi muodostua konfliktiksi vanhempien välillä, kun sitä on mahdollista maksaa vain toiselle vanhemmista. Myös puuttuva tieto vuoroasumisen vaikutuksesta kotitalouksien tuloihin voi vääristää taloudellisen aseman tilastointia: vuonna 2013 asumissopimuksista 82 prosentissa lapsi kirjattiin asuvaksi äidin luokse samalla, kun rinnalla tehtyjen vuoroasumissopimusten osuus oli 10–12 prosenttia sekä asumis- että tapaamisoi-keussopimusten määrästä. Tämä tulee huomioida perheiden taloudellista asemaa koskevia tilastoja tarkasteltaessa. Vaikka eron jälkeen kotitalouksien välille jää taloudellinen yhteys lapsen elatuksen suhteen, Okkosen (2014a) mukaan nykyään yhä useammin lapsi liikkuu eriytyneiden kotitalouksien välillä – ei raha: ”Lapset voivat viettää vanhempien luona erimittaisia aikoja, ja vanhemmat voivat jakaa lapsen elinkustannuksia ilman, että siitä syntyy kotitalouksien välistä rahavirtaa.” Tällöin tilastoihin ei kirjaudu lapsen elatuksen jakautuminen vanhempien kesken. Edellä on pyritty taustoittamaan yleisesti lapsi- ja eroperheiden taloudellista asemaa perhetilastojen kautta. Seuraavaksi käsitellään tarkemmin sosiaali-toimen tilastointia, joka perustuu vanhempien tekemiin sopimuksiin eikä rekisteri-tietoihin. Lisäksi tilastointi kuvaa kunkin vuoden aikana tehtyjä sopimuksia ero-tuksena voimassaolevan kokonaistilanteen kuvauksesta, jota edellä käsitellyt perhetilastot ovat pyrkineet kuvaamaan.

2 ELATUSAPU

2.1 Elatusvelvollisuus

Lapsen elatusta koskee laki lapsen elatuksesta 5.9.1975/704 (*elatuslaki*). Lain mukaan lapsella on oikeus riittävään elatukseen ja vanhemmat vastaavat siitä kykynsä mukaan. Elatusavulla turvataan lapsen elatus, kun vanhemmat asuvat erillään, muuttavat erilleen tai avioliitto purkautuu. Vanhempien vastuu elatuksesta ei lopu eroon, vaikka eron jälkeen vanhemman käyttämä panos lapsen elatukseen usein muuttuu. Lain mukaan alle 18-vuotiaalle lapselle voidaan vahvistaa suoritettavaksi elatusapua, jos vanhempi ei muulla tavoin huolehdi elatuksesta taikka jos lapsi ei asu pysyvästi vanhempansa luona¹⁰. Lisäksi yli 18-vuotiaalle voidaan vahvistaa suoritettavaksi koulutusavustusta¹¹. Lähtökohtana voidaan pitää vanhempien oikeutta sopia keskenään siitä, miten lapsen elatus hoidetaan (Gottberg 2008a, 197). Näin vanhemmat voivat halutessaan sopia lapsen elatuksesta täysin vapaamuotoisesti.¹² Tämän lisäksi elatusavun määrä ja sen suorittamistapa voidaan vahvistaa sosiaalitoimessa sopimuksella tai riitalanteessa tuomioistuimen tuomiolla. Sopimusta ei voida panna pakolla täytäntöön, ellei sitä ole vahvistettu sosiaalitoimessa tai tuomioistuimessa (elatuslaki 8.3 § ja 4 luku).

Vanhemmilla on siis kolme vaihtoehtoa: sopia elatuksesta vapaamuotoisesti keskenään, vahvistaa sopimus elatuksesta sosiaalitoimessa tai saada tuomioistuimen vahvistus lapsen elatuksen määräytymisestä.¹³ Vuonna 2007 oikeusministeriö on antanut ohjeen lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseen (OM 2007) erityisesti sosiaalitoimessa tehtäviin sopimuksiin. Ohjeen tarkoituksena on selkeyttää ja yhdenmukaistaa elatusavun laskemista. Ohje on luonteeltaan ei-sitova ja tarkoitettu nimenomaan sosiaalitoimessa tehtävää arviointia varten, mutta myös vanhempien on mahdollista käyttää sitä arvioidessaan keskenään elatusavun suuruutta. Lisäksi tuomioistuimet voivat hyödyntää ohjetta, mutta ne eivät ole siihen sidottuja. (OM 2007, 6.) Korkeimman oikeuden käytännössä on kuitenkin katsottu, että yhdenvertaisen kohtelun periaate puoltaa ohjeen käyttöä apuna myös tuomioistuimissa, kun lapselle määritetään elatusapua. Tuomioistuinten tulee tällöin kuitenkin huomioda, ettei ohjeen antaminen perustu lakiin. Vaikka ohjetta käytetään pohjana elatusavun laskemiselle, tuomioistuinten tulee varmistaa sen mukaan lasketun elatusavun elatuslainmukaisuus. (KKO 2010:37 ja KKO 2010:38.)

Elatusvelvollisuudesta sopiminen jakautuu siis vapaamuotoiseen ja vahvistettuun sopimiseen. Jos vanhemmat päättävät sopia elatuksesta vahvistetusti, on elatusavulla tarkemmat ehdot, ja elatusvelvollisuus voidaan panna täytäntöön

¹⁰ Lapsen elatuksen tarvetta rajaavat tilanteet joissa lapsi vastaa itse elatuksestaan tai on sellaisessa hoidossa, josta vanhemmille ei aiheudu lainkaan kustannuksia (Elatuslaki 2 §).

¹¹ Elatuslaki 3.2 §.

¹² Tosin Kaisto & Oulasmaa (1994, 177) tuovat esiin vanhempien sopimusvapauden rajoja, sillä esimerkiksi vaikka vanhemmat eivät tee sopimusta elatusavusta, elatusapu voidaan silti vahvistaa maksettavaksi tuomiolla.

¹³ Elatusvelvollisen puuttuessa, ollessa kykenemätön suorittamaan elatusapua tai laiminlyödessä elatusvelvollisuutensa lapsen elatukseen on mahdollista saada Kelalta elatus-tukea. Vanhemmat eivät voi kuitenkaan sopia tästä keskenään. Elatustuesta lisää kapaleessa 3.

(elatuslaki 7 § ja 8.3 §). Samalla elatusavun verovähennyskelpoisuus aktivoituu. Lisäksi yhteiskunnalta saatu elatustuki tulee kyseeseen vain, jos sopimus on vahvistettu. Toisaalta silloinkin, kun vanhemmat tekevät vahvistetun sopimuksen, on sen täyttyminen lopulta heidän omassa valvonnassaan, sillä elatusvelvollinen suorittaa elatusavun suoraan elatuksensaajalle. Edellä mainittu luo haasteen elatusapua koskevalle tilastoinnille, kun rahaliikenne kulkee suoraan vanhempien välillä. Vapaamuotoisesti sovitusta elatusavusta ei ole saatavilla tilastoja, edes sen osuudesta suhteessa sosiaalitoimessa vahvistettuihin elatusapusopimuksiin ei ole tietoa.¹⁴ Myöskään kokonaistilastoa voimassa olevista elatusapusopimuksista ei saatavilla; THL tilastoi ainoastaan vuosittain solmitut tai muutetut elatusapusopimukset.

Elatusapua koskevista tilastoista selviää vuosittain sosiaalitoimessa vahvistettujen elatusapusopimusten määrä, elatusavun sovittu määrä sekä elatusapuvelan ja elatusapuvellisten määrä. Vaikka elatusavun sovittu kuukausittainen euromäärä on tilastoitu sosiaalitoimessa vahvistettujen sopimusten osalta, tilastoa tosiasiaa maksetuista elatusavuista ja niiden määrästä ei ole myöskään saatavilla. Maksamattomista elatusavuista on mahdollista saada tietoa Kelan elatusapuvellisia koskevien tilastoinnin perusteella. Kaikista alioikeuksien ratkaisemista elatusapuasioistakaan ei ole saatavilla tilastoa, vaan ainoastaan varsinaisasioina käsiteltävät elatusasiat on tilastoitu (Lasola 2009: 229).¹⁵

Maksetuista elatusavuista ja elatusvelvollisten kokonaismäärästä on myös mahdollista saada tietoja verottajalta, sillä kuten edellä on todettu, tuloverosta on mahdollista saada elatusvelollisuusvähennys, jos elatusapua on maksettu vahvistetun sopimuksen tai tuomioistuimen päätöksen perusteella (TVL 127 §)¹⁶. Vapaamuotoisten elatusapusopimusten perusteella ei voi saada elatusvelollisuusvähennystä. Vähennys tehdään tuloverosta, ja se on kahdeksasosa verovuonna maksetusta elatusavusta, kuitenkin enintään 80 euroa alaikäistä lasta kohden.¹⁷ Elatusvelollisuusvähennyksen saajia oli 42 176 vuonna 2012, mikä oli noin prosentti kaikista tulonsaajista.¹⁸ Tämä ei siis kuitenkaan kuvaa elatusvelvollisten määrää, vain ainoastaan niiden elatusvelvollisten osuutta, jotka ovat hyödyntäneet vähennysmahdollisuutta. Lisäksi elatusavun ja vanhemman elatusvelvollisuuden täyttymisen kannalta mielenkiintoisia ovat vuoroasumistilanteet, joissa elatusvelvollisuus voidaan katsoa täytettävän vuoroasumisjärjestelyllä, mutta toisaalta vuoroasuminen ei sulje elatusavun kautta toteutettavaa elatusvelollisuuttakaan pois (THL 2013, 2). Vuoroasumisen ja elatusavun suhteesta lisää kappaleessa 2.4.

¹⁴ Brobergin ja Hakovirran tutkimuksessa tapaamisoikeuden toteutumisesta sivuttiin myös elatusta. Tutkimuksen pohjana olevaan vuonna 2002 toteutettuun kyselyyn vastanneista lähivanhemmista noin 45 prosenttia ilmoitti saavansa elatusapua etävanhemmalta. Noin kolmasosa vastaajista sai elatustukea, elatustukea ja -apua sai noin 7 prosenttia ja noin kymmenesosa ilmoitti, ettei saa kumpaakaan. (Broberg & Hakala 2005, 147).

¹⁵ Elatusapua koskevia kysymyksiä käsitellään itsenäisten tapausten lisäksi myös avioerojen liitännäisasioina.

¹⁶ Tuloverolaki 30.12.1992/1535 (TVL), 127 § (26.10.2001/896).

¹⁷ Täysimääräisen elatusvelollisuusvähennyksen siis saa, jos on maksanut elatusapua vähintään 53,3 euroa kuukaudessa lasta kohden ($80 \text{ €} \cdot 8/12 = 640 \text{ €}/12 = 53,333 \dots \text{ €}$).

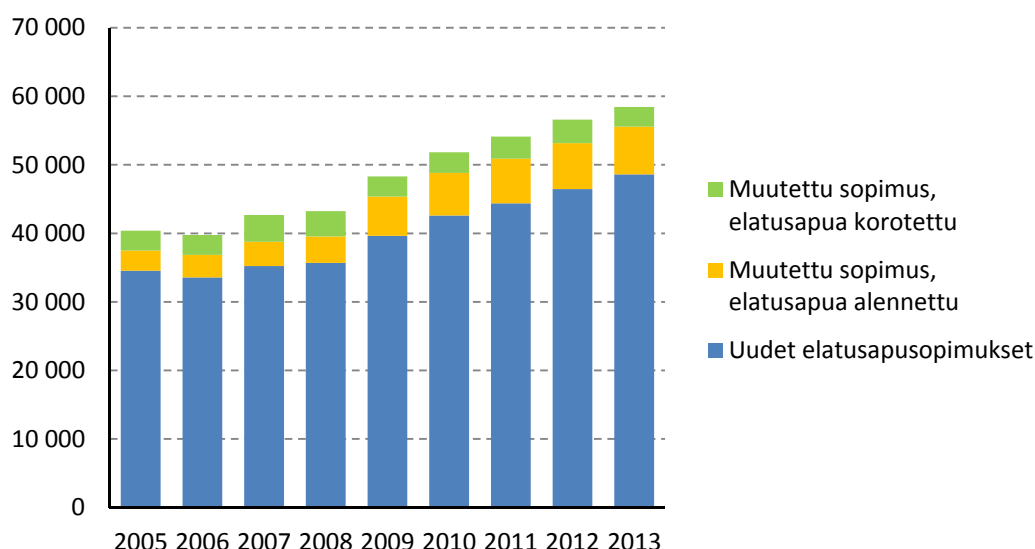
¹⁸ [http://www.vero.fi/fi-FI/Syventavat_veroohjeet/Henkiloasiakkaan_tuloverotus/Vahennykset_ansiutulosta_ja_verosta/Elatusvelvollisuusvahennys\(27587\)](http://www.vero.fi/fi-FI/Syventavat_veroohjeet/Henkiloasiakkaan_tuloverotus/Vahennykset_ansiutulosta_ja_verosta/Elatusvelvollisuusvahennys(27587)).

2.2 Vahvistetut ja muutetut elatusapusopimukset

Lähtökohtana vahvistetun elatusapusopimuksen tekemiselle on, että vanhemmat sopivat sen sisällöstä keskenään ja lastenvalvoja vahvistaa sopimuksen tutkittuaan, että se on lapsen edun mukainen. Lastenvalvoja ei saa vahvistaa sopimusta, jos se ei vastaa lapsen etua. Lastenvalvoja ei myöskään saa muuttaa vanhempien sopimaa elatusavun määrää, vaan hän voi vain vahvistaa tai jättää vahvistamatta sopimuksen. Toisaalta jos elatusvelvollisen taloudellinen tilanne ei mahdollista lapsen tarpeen mukaisen elatusavun maksamista, voidaan elatusapusopimus hyväksyä ja siihen kirjata, että elatusapu on vahvistettu tietyn suuruiseksi vanhemman puutteellisen elatuskyvyn johdosta. (Elatuslaki 8 §.) Elatusapusopimuksessa on myös mahdollista vahvistaa, ettei elatusvelvollisella ole lainkaan elatuskykyä (ns. 0-sopimus).

Elatusapua laskettaessa otetaan huomioon myös elatusvelvollisen muu mahdollinen panos lapsen elatuksen hyväksi, kuten poikkeuksellisen laaja tapaaminen (esimerkiksi vuoroasuminen), jolloin elatusapua ei välttämättä tarvitse maksaa, tai tapaamiset luonapitovähennyksen kautta (luonapitovähennyksestä tarkemmin kappaleessa 2.4). Vanhempien oikeutta sopia elatuksesta haluamallaan tavalla korostaa myös se, että he voivat saada vahvistetun sopimuksen sille, ettei elatusapua makseta. Tämä näkyy tilastoina vahvistettuna elatusapusopimuksena, jonka euromäärää ei ole vahvistettu. Kyseiseen luokkaan niputetaan myös edellä mainitut 0-sopimukset, joiden perustana on elatusvelvollisen puutteellinen elatuskyky.

Kuten kuvioista 4 voidaan havaita, ajanjaksolla 2005–2013 vuosittain vahvistettujen elatusapusopimusten määrä on kasvanut. Vuonna 2013 vahvistettiin yhteensä 48 607 elatusapusopimusta, joka oli 5 % enemmän kuin vuonna 2012. Samalle lapselle voidaan tehdä vuoden aikana useampikin kuin yksi elatusapusopimus, ja vuonna 2013 voimaan jääneitä elatusapusopimuksia oli 42 490 kappaletta.

Kuvio 4 Sosiaalitoimessa vahvistetut elatusapusopimukset vuosina 2005–2013
Arvojen lähde: THL Lapsen elatus ja huolto 2013, Liitetaulukko 1a, Elatusavun vahvistaminen 2005–2013

Kuviossa 4 näkyy myös, että 20 prosentissa vuonna 2013 vahvistetuista elatusapusopimuksista muutettiin aiemmin vahvistetun elatusavun määrää. Elatusavun määrää alennettiin 70 prosentissa muutetuista sopimuksista. (THL 2013, 1.) Elatuslain mukaan vahvistettua elatusavun määrää voidaan muuttaa, jos sopimishetken olosuhteissa on tapahtunut niin olennaisia muutoksia, että elatusavun muuttamista voidaan pitää elatusvelvollisen ja lapsen olot huomioon ottaen kohtuullisena (Elatuslaki 11 §). Vaikka elatuksesta olisi määrätty tuomiolla, vanhemmat voivat tehdä uuden sopimuksen elatusavusta eikä heidän ei tarvitse saada uutta tuomiota (Kaisto & Oulasmaa 1994, 176–177). Oikeusministeriön ohjeen mukaan olennaisena muutoksena laskelmaan voidaan pitää noin 15 prosentin poikkeamaa alkuperäisestä määrästä. Lisäksi muutokselta edellytetään, että se ei ole lyhytaikainen ja että uusi laskelma on kohtuullinen. (OM 2007, 55.) Muutoksilla voidaan tarkoittaa sekä lapsen tai vanhemman olosuhteissa tapahtuneita muutoksia, kuten lapsen siirtymistä kouluun tai vanhemman elatusvastuun lisääntymistä (OM 2007, 16). Ohjeessa ei suoraan oteta kantaa, onko lapsen asumisolosuhteiden muutos vuoroasumiseen tällainen olennainen muutos. Niistä syistä, jotka ovat tosiasiallisesti kuviossa 4 kuvattujen elatusapusopimusten muuttamisten taustalla, ei ole kuitenkaan saatavilla tarkempaa tietoa.

Lapsen kasvuun, koulutukseen ja ikään liittyviin muutoksiin on mahdollista varautua etukäteen sopimalla elatusavun määrästä porrasteisesti tai sopimalla että elatusapusopimus on voimassa määräajaksi esimerkiksi lapsen kouluun menoon saakka, jonka jälkeen se arvioidaan uudelleen. Oikeusministeriön ohjeen mukaan kuitenkin vain varmasti tai todennäköisesti tapahtuvia muutoksia voidaan ennakoida elatusapusopimuksessa, kuten esimerkiksi lapsen kouluun menoa (OM 2007, 19). Lapsen edun kannalta on tärkeää, ettei elatusapusopimuksen voimassaolo lakkaa, vaan että jonkinlainen sopimus elatusavusta on voimassa. Määräajaisessa sopimuksessa voidaan päättää, että sopimus on voimassa tiettyyn ajankohtaan saakka, jonka jälkeen vanhemmilla on mahdollisuus muuttaa aiemmin sovittua, ja elatusapu jatkuu aiemman määräajaisen sopimuksen mukaisesti, kunnes muutoksista on päästy yhteisymmärrykseen. Kaisto ja Oulasmaa (1994, 198) huomauttavat, että oman haasteensa elatusapusopimusten muuttamiselle aiheuttavat lapsen edun periaatteen, elatusavun pysyvyyden ja vanhempien elatuskyvyn keskinäinen punninta¹⁹. Elatusapusopimuksen muuttaminen voi olla konfliktiherkkä tilanne vanhempien välillä varsinkin, jos alkuperäiseen sopimukseen pääseminen on ollut hankalaa.

2.3 Elatusavun suuruus

Lapsen elatusavun määrää ohjaavat lapsen yksilöllinen elatustarve ja vanhempien elatuskyky. Elatustarvetta on arvioitu oikeusministeriön ohjeessa lapsen yleisistä ja erityisistä kustannuksista käsin. Yleiset kustannukset perustuvat Tilastokeskuksen kulutustutkimuksiin ja erityisissä kustannuksissa otetaan huomioon lapsen osuus perheen asumiskustannuksista ja tämän yksilöllisiä tarpeita, kuten päivähoitokuluja. Lapsen elatustarpeesta tehdään lisäksi vähennyksiä; esimerkiksi lapsilisä

¹⁹ Toisaalta heidän mukaansa lasten etu ilmenee nimenomaan elatussopimuksen pysyvyyden ja oikean suuruisen elatusavun määräytymisen kautta, joten lapsen etu ei ole näiden kanssa ristiriidassa.

vähennetään suoraan lapsen elatustarpeesta ennen kuin vanhempien elatuksen jakautumista arvioidaan. Vanhemman elatuskykyä arvioidaan vastaavasti yleisten ja erityisten kustannusten kautta, mutta lisäksi myös vanhempien välinen elatuskyvyn jakautuminen otetaan huomioon. Vanhempien elatuskyvystä voidaan tehdä vähennyksiä esimerkiksi vanhemman muun elatusvelvollisuuden tai tapaamis- ja matkakustannusten perusteella. (OM 2007, 6–12.) Tässä katsauksessa ei ole tarkoituksenmukaista kuitenkaan paneutua syvemmin elatusavun määrän tapauskohtaiseen laskemiseen. Vaikka elatusapua arvioidaan lapsen yksilöllisen tarpeen mukaan, vanhemman omalle taloudelliselle asemalle tulee myös antaa merkitystä. (HE 90/1974.) Oikeusministeriön ohjeen tarkoituksena on ennaltaehkäistä liian suuriin elatusapuihin liittyvää velkaantumista, ja edistää mahdollisuutta reagoida joustavasti elatusvelvollisen taloudellisen tilanteen muutoksiin (OM 2007, 5).

Turun hovioikeuden tapauksessa S 05/2560 (lainvoimainen) hovioikeus katsoi, että vanhemman elatuskyky määrittää elatusvastuun ylärajan. Elatuslain 1 pykälän mukaisen lapsen tarpeenkaan perusteella vanhempaa ei voi velvoittaa maksamaan elatusapua niin, ettei tälle jää ollenkaan käytettäväksi varaa omaan elämiseensä. Vaikka elatusvelvollinen sai työttömyysturvaan liittyvää, lapsen elatukseen tarkoitettua lapsikorotusta, joka oikeusministeriön ohjeen mukaan tulisi vahvistaa elatusavun määräksi lapsen elatukseen korvamerkittynä osuutena (OM 2007, 13), hovioikeus katsoi, että elatusvelvollisuus tulee arvioida ja että se vahvistetaan elatusvelvollisen kokonaistulojen perusteella, ei yksittäisen tuloerän. Koska elatusvelvollisen kokonaistuloja arvioitaessa tällä ei ollut maksuvaraa, ei elatusapua vahvistettu maksettavaksi. (Salminen 2007, 32–35.)

Sosiaalitoimen sopimuksissa vahvistetut elatusavun suuruudet olivat usein rahamäärältään pieniä. Vuonna 2013 vahvistetut sopimukset olivat suuruusluokaltaan yleisimmin joko alle 67 euroa/kk (22 %) tai 135–168 euroa/kk (18 %) tai elatusavun euromäärää ei vahvistettu (29,5 %). Keskisuuruisen elatusavun osuus, luokat 101–134 euroa/kk ja 135–168 euroa/kk²⁰, on pienentynyt vuodesta 2009 lähtien. Vuonna 2008 keskisuurien luokkien yhteenlaskettu osuus oli 35,6 prosenttia vahvistetuista sopimuksista, kun vuonna 2009 niiden osuus laski 28,6 prosenttiin. Vuonna 2013 kyseiset luokat kattoivat yhteensä vain 20,8 prosenttia sopimuksissa sovituista euromääristä. (THL 2013, Liitetaulukko 1b.)

Elatustukea tarkastellaan tarkemmin omassa jaksossaan 3, mutta sitä käsitellään lyhyesti myös tässä sen vuoksi, että elatusavun suuruus seuraa jossain määrin täysimääräisen elatustuen vahvistettua määrää. Vuonna 2009 toteutettiin elatustuen korotus: vuonna 2008 täysimääräinen elatustuki oli 129,91 euroa/kk ja vuonna 2009 tehdyn korotuksen myötä 136,41 euroa/kk. Korotuksen myötä täysimääräistä elatustukea vastaava elatusapu nousi luokasta 101–134 euroa/kk luokkaan 135–168 euroa/kk. Oletettavasti tämän seurauksena kyseisten luokkien osuuden suhde muuttui: luokan 101–134 euroa/kk osuus pieneni vuoden 2008 20,1 prosentista vuoden 2009 3,3 prosenttiin, josta se on edelleen laskenut vuoden 2013 2,4 prosentin tasolle. Luokan 135–168 euroa/kk osuus taas kasvoi ensin vuoden 2008 15,3 prosentista 25,3 prosenttiin vuonna 2009, josta se on kuitenkin laskenut vuoden 2013 18,4 prosenttiin.

²⁰ Mainittujen luokkien tarkat arvot: alle 67,28 euroa, 100,91–134,54 euroa ja 134,55–168,18 euroa.

Silloin, kun elatusapua ei ole vahvistettu maksettavaksi tai kun se on vahvistettu täysimääräistä elatustukea pienemmäksi nimenomaan elatusvelvollisen taloudellisen tilanteen johdosta, Kela maksaa täysimääräisen elatustuen ja maksetun elatusavun välisen erotuksen. Näin lapsi saa täysimääräisen elatustuen suuruutta vastaavan rahamäärän osaksi elatustukena ja osaksi elatusapuna. Taloudellinen asema tulee nimenomaisesti kirjata elatusapusopimukseen, jotta elatustukea voidaan maksaa. Jos elatusapu vahvistetaan esimerkiksi luonapito-vähennyksen jälkeen elatustukea pienemmäksi, ei elatustukea alempi elatusapu johdu elatusvelvollisen taloudellisesta tilanteesta, eikä Kela maksa täydentävää elatustukea.²¹ Elatusavusta päätettäessä täysimääräisen elatustuen määrälle ei tule kuitenkaan antaa merkitystä, sillä lapsen elatus tulee ratkaista lapsen elatustarpeen ja elatusvelvollisen elatuskyvyn perusteella elatuslain mukaisesti. (OM 2007, 6.)

Turun hovioikeuden tapauksessa THO:2012:3 käsiteltiin harrastuskulujen merkitystä elatusapusopimuksessa ja sopimuksen muuttamisen edellytyksiä. Tapauksessa arvioitiin kilpaurheilua harrastavien lasten elatusapua ja harrastuskulujen jakamista. Turun hovioikeus päätyi ratkaisussaan siihen, että harrastuksen muuttuminen kilpaurheilutasoiseksi oli sen verran olennainen muutos lapsen tilanteeseen, että elatusapusopimuksen muuttamiselle oli perusteita. Elatusvelvollinen määrättiin suorittamaan korotettua elatusapua niin kauan, kun lapset harrastivat kilpaurheilua. Näin elatusapu ja elatusvelvollisuus kytkettiin lapsen yksilölliseen tilanteeseen, ja elatusapua korotettiin huolimatta siitä, että määrätyn elatusavun määrä ylitti samanikäisille tavanomaisesti maksetun elatusavun määrän.

Suurimman elatusapuluokan, yli 302,73 euroa kuukaudessa, elatusapusopimusten osuus on kasvanut vuoden 2008 1,6 prosentista vuoden 2013 2,5 prosenttiin, pysyen kuitenkin melko pienenä osuutena. Eniten on kuitenkin kasvanut sellaisten elatusapusopimusten määrä, joissa elatusavun euromäärä on jätetty vahvistamatta. Näiden sopimusten osuus vahvistettujen elatusapusopimusten kokonaismäärästä oli vuonna 2013 29,5 prosenttia. Tämän ryhmän sopimukset sisältävät kuitenkin perusteeltaan kahden tyyppisiä sopimuksia, jotka tulee erottaa toisistaan:

- 1) sopimukset, joissa on nimenomaisesti haluttu vahvistaa, ettei elatusapua makseta, ja
- 2) sopimukset, joissa elatusavun määrää ei ole voitu vahvistaa elatusvelvollisen taloudellisen tilanteen takia (0-sopimukset).

Vuodesta 2008 lähtien euromäärältään vahvistamatta jääneiden elatusapusopimusten määrä on vuosittain lisääntynyt. Vuonna 2008 näitä sopimuksia vahvistettiin 5 306 kappaletta (16,2 prosenttia kyseisenä vuonna vahvistetuista sopimuksista) ja vuonna 2013 euromäärältään vahvistamatta jääneitä elatusapuja oli yli kaksi kertaa enemmän, 12 529 kappaletta, kuin vuonna 2008. (THL 2013, Liitetaulukko 1b.) Toisaalta kuntien merkitsemiskäytännöt eroavat toisistaan näiden sopimusten osalta: osa kunnista hyväksyy vahvistetut sopimukset siitä, ettei elatusapua makseta (1 kohta) ja vahvistavat näitä 0-sopimusten lisäksi, kun taas joissakin kunnissa tehdään ainoastaan 0-sopimuksia (2 kohta). Koska eri sopi-

²¹ http://www.kela.fi/elatustuki_maara-ja-maksaminen.

mustyyppien osuutta ei ole mahdollista saada selville kyseisestä tilastosta, ei ole mahdollista arvioida, johtuuko euromäärältään vahvistamattomien sopimusten määrän kasvu esimerkiksi elatusvelvollisten taloudellisen aseman heikentymisestä tai vuoroasumisen lisääntymisestä. Kuntien vaihtelevat kirjaamiskäytännöt ja luokan osuuden voimakas kasvu suhteessa euromäärältään vahvistettuun elatusapuun voi kuitenkin kertoa myös siitä, miten pelkkä elatusavun määrän vahvistaminen ei aina vastaa monimuotoisten asumis- ja elatusjärjestelyiden sopimustarvetta.

Kuten vuoden 2009 osalta on nähtävissä, elatustukeen tehdyllä korotuksella on oletettavasti ollut merkittävä vaikutus elatusapusopimusten vahvistetuille euromäärille. Toisaalta elatusavun osalta nähdään, että kaikkein pienimmän elatusavun (alle 67 euroa/kk) luokan osuus (22 %) ja vahvistamattoman elatusavun osuus (29,5 %) ovat suurimmat elatusavun euroluokat, ja että vahvistamattoman elatusavun osuus on kasvanut kaikkein voimakkaimmin viime vuosina. Kyseiset luokat perustuvat kuitenkin siihen, ettei elatusvelvollisella ole varaa maksaa suurempaa elatusapua tai että vanhemmat ovat tarkoituksella sopineet, ettei elatusapua makseta esimerkiksi vuoroasumistilanteessa. Jos otetaan huomioon ainoastaan euromäärältään vahvistettu elatusapu, elatustuen määrän vastaavaan luokkaan kuuluva elatusapu muodostaa jopa 26 prosenttia vahvistetuista elatusavuista vuonna 2013. Kyseistä luokkaa suurempi elatusapu (yli 168,18 euroa) vahvistettiin yhteensä vain 24 prosentissa sopimuksista. Elatustuen euromääräistä luokkaa pienempi elatusapu taas vahvistettiin 50 prosentissa tapauksista ja 31,5 prosentissa se vahvistettiin alle 67,28 euron suuruiseksi.

Elatusvelvollisuus on mahdollista täyttää kokonaan tai osin joissakin tilanteissa myös vuoroasumisen kautta, jota käsitellään seuraavassa jaksossa tarkemmin. Vuoroasumisen osuus on noin 10–12 prosenttia vahvistettujen asumis- ja tapaamissopimusten määrästä (THL 2013, 3). Vuoroasumisella siis voisi kuvitella olevan vaikutusta myös elatusavun suuruuden määräytymiselle, koska rahamääräinen elatuksen tarve voidaan kattaa osaksi huolehtimalla lapsesta. Edellä esitellystä THL:n tilastosta ei kuitenkaan ole mahdollista saada selville osuutta elatussopimuksista, jotka on tehty nimenomaan vuoroasumistilanteissa. Näin elatusavun maksamisesta vuoroasumistilanteessa ei ole saatavilla tarkempaa tietoa, tosin Karhuvaara (2013) on todennut esityksessään, että vuoroasumistilanteissa vanhemmat jättävät usein elatusavun euromäärän vahvistamatta. Mielenkiintoista olisikin tietää, kuinka usein elatusapu vahvistetaan elatustukea pienemmäksi tai sopimuksella vahvistetaan, ettei euromääräistä elatusapua makseta ilman, että kyseessä on elatusvelvollisen taloudelliseen tilanteeseen liittyvä syy. Tästä olisi varsin helppo saada tilastotietoa, sillä elatusapusopimukseen tulee nimenomaisesti kirjata, jos elatusapu vahvistetaan täysimääräistä elatustukea pienemmäksi tai 0-sopimukseksi elatusvelvollisen taloudellisen tilanteen takia. Tämän kautta voisi olla mahdollista saada jonkinlaista käsitystä siitä osuudesta elatusapusopimuksista, joissa lapsen rahamääräisen elatuksen tarve on arvioitu elatustukea pienemmäksi esimerkiksi laajan luonapidon, vuoroasumisen tai muun syyn johdosta.

2.4 Elatusapu ja vuoroasuminen

Kuten edellä on tullut ilmi, vanhempien vastuu lapsen elatuksesta jakautuu heidän elatuskykynsä mukaisesti. Perinteinen järjestely eron jälkeen on, että lapsi asuu pääasiassa lähivanhemman luona ja tämä huolehtii lapseen liittyvistä kuluista, joita etävanhempi korvasi maksamalla elatusapua. Rahamääräinen elatusapu ei kuitenkaan ole ainoa tapa, jolla vanhempi voi täyttää elatusvelvollisuutensa. Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO 1997:201 (ään. 3–2) etävanhemman katsottiin huolehtivan lapsen elatuksesta elatusvastuunsa edellyttämässä laajuudessa vastaamalla tämän välttämättömistä elinkustannuksista ajalta jonka lapsi viettää hänen luonaan, sekä osaltaan erityisistä hankinnoista. Elatusapua ei vahvistettu maksettavaksi. Tapauksessa etävanhemman elatuskyky oli alempi kuin lähivanhemman ja hänellä oli myös muu elatusvelvollisuus, ja nämä huomioitiin tilanteessa.

Toisaalta tapauksessa KKO 2001:140 korkein oikeus ei katsonut etävanhemman osoittaneen, että tämä täytti elatusvelvollisuutensa vuoroasumisen perusteella. Tapauksessa lapsi oleskeli yhtä paljon molempien vanhempien luona, ja vanhemmat vastasivat välttämättömistä elinkustannuksista yhtäläisesti. Lisäksi lähivanhempi sai lapsilisää, josta maksoi erityisiä kustannuksia. Etävanhempi osoitti maksaneensa myös joitakin erityisiä kustannuksia kuukauden osalta. Korkein oikeus kuitenkin katsoi, ettei lapsilisä riitä kattamaan kaikkia lapsen erityisiä kustannuksia ja että etävanhemman olisi tullut osoittaa huolehtivansa jatkuvasti muistakin kustannuksista kun lapsen välittömästä oleskelusta aiheutuvista kustannuksista. Etävanhempi määrättiin maksamaan lapselle elatusapua, joskin elatusavun määrässä oli huomioitu laaja luonapito ja välttämättömistä elinkustannuksista vastaaminen.

Molemmat edellä mainitut tapaukset ovat ajalta ennen oikeusministeriön elatusapua koskevan ohjeen antamista, ja tapauksessa KKO 2010:38 otettiin kantaa elatusavun määräytymiseen kyseisen ohjeen mukaisesti. Samassa tapauksessa myös vahvistettiin KKO 2001:140 periaate, jonka mukaan elatusvelvollinen ei vapaudu elatusvelvollisuudesta pelkästään vuoroasumisen perusteella, jos vanhemmat eivät ole sopineet kustannusten jakamisesta, vaan tämän tulee näyttää tosiasiallisesti osallistuneensa muihinkin kuin oleskeluista syntyneiden välttämättömien kulujen kattamiseen. Tapauksessa otettiin myös kantaa luonapitovähennykseen; korkeimman oikeuden mukaan oikeusministeriön ohjeen (OM 2007) luonapitovähennys ei vastaa etävanhemmalle vuoroasumistilanteessa syntyneistä kustannuksista, sillä vuoroasumistilanteessa etävanhempi joutuu usein vastaamaan muistakin kuin välittömistä kustannuksista, joten vuoroasuminen tulee huomioida muuten kuin luonapitovähennyksen kautta.

Etävanhempi on oikeutettu luonapitovähennykseen elatusavun määrästä sen mukaan, minkä ikäinen lapsi on ja kuinka paljon tämä viettää aikaa (on yötä) etävanhemman luona (OM 2007, 67–68). Luonapitovähennys vähennetään etävanhemmalle lasketusta elatusavun osuudesta, joten luonapitovähennys ottaa suoraan huomioon etävanhemman osallistumisen lapsen elatukseen. Toisaalta jos on kyse nimenomaan vuoroasumisesta, jossa lapsen on tarkoitus osallistua molempien vanhempien kotitalouksien kulutukseen täysipainoisesti, luonapitovähennys ei vastaa tästä aiheutuvia kuluja. Luonapitovähennys on tarkoitettu korvaamaan vain lapsen oleskelemisesta välittömästi aiheutuvia kuluja, kuten

ruokakuluja, eikä esimerkiksi asumiseen liittyviä kuluja tai harrastus- ja terveydenhoitokuluja (OM 2007, 14). Etävanhemman tulee kuitenkin vuoroasumistilanteissa järjestää asuinolonsa sellaiseksi, että lapsi voi asua myös hänen luonaan. Oikeusministeriön ohjeessa asumiskustannukset huomioidaan elatusapulaskelmassa erityisinä kustannuksina, ja ne otetaan huomioon vain lähivanhemman osalta. Näin luonapitovähennyksen soveltamista elatusapuun vuoroasumistilanteissa voidaan arvostella (KKO 2010:38).

Vastuun jakaminen puoliksi pelkästään asumisjärjestelyn kautta ei riitä tyydyttämään elatusvelvollisuutta, vaan vanhemmalta vaaditaan myös tosiasiallista osallistumista arjen kuluihin. Pelkkiin välittömiin kustannuksiin osallistuminen ei myöskään riitä, sillä etävanhemmalla on oikeus tehdä luonapitovähennys elatusavusta niiden osalta. Jos vanhemmat eivät ole päässeet kustannusten jakamisesta sopimukseen, etävanhemman on kuitenkin ratkaisusta KKO:2001:140 ilmenevän periaatteen mukaisesti näytettävä, että hän on tosiasiallisesti vastannut muistakin kuin lapsen välttämättömistä elinkustannuksista. On kuitenkin tähdennettävä, että edellä selostetut tapaukset koskevat nimenomaan tilanteita, joissa elatusvelvollisuuden laajuudesta on syntynyt konflikti. Vuoroasuminen yleensä edellyttää, että vanhemmat kykenevät sopimaan asioista ja kykenevät toimimaan yhteistyössä keskenään (HO 2007, 23), joten heillä tulisi myös olla valmiudet myös sopia vuoroasumiseen liittyvistä järjestelyistä, mukaan lukien lapsen elatukseen liittyvistä kysymyksistä.²²

Vuoroasumisella on yhtä kaikki vaikutuksia myös vanhempien talouteen muutenkin kuin rahansiirtojen kautta; molemmat vanhemmat tarvitsevat asumismuodon, jossa lapset voivat asua ja olla osana kotitaloutta, joten vuoroasuminen voi muodostua lähtökohtaisesti vanhemmille kalliimmaksi ratkaisuksi kuin lapsen asuminen pääasiassa vain toisen vanhemman luona. Karhuvaara (2013) toteaaakin, että vuoroasuminen voi olla helpompi toteuttaa, jos molemmilla vanhemmilla on elatuskykyä.

2.5 Elatusapu Ruotsissa

Tässä kappaleessa käsitellään elatusavusta sopimista ja elatusavun maksamista erityisesti vuoroasumistilanteissa Ruotsissa. Koska Ruotsissa elatusapu ja elatustuki ovat tiiviisti kietoutuneet yhteen, elatusavun määräytymistä yleisesti on tarkoituksenmukaisempaa käsitellä yhdessä elatustuen kanssa. Tätä käsitellään kappaleessa 3.5.

Ruotsissa ei ole vastaavankaltaista lastenvalvojainstituutiota kuin Suomessa. Socialtjänstlagenin 5 kappaleen 3 pykälän mukaan kunnan tulee kuitenkin tarjota vanhemmille keskusteluapua (*samarbetssamtal*) huoltoa, asumista ja tapaamis-oikeutta koskevissa asioissa, jotta he pääsevät niistä yhteisymmärrykseen (Socialtjänstlagen 2001:453). Keskustelu ei kuitenkaan ole koskenut lapsen elatuksesta päättämistä. Heinäkuun 1. päivänä 2014 astui voimaan lakimuutos, jolla pykälää täydennettiin niin, että kuntien tulee tarjota keskusteluapua myös elatuksesta sopimiseen. SOU:n selvityksessä (SOU 2011) on nostettu esille epäkohtana se, että usein taloudelliset seikat aiheuttavat konflikteja vanhempien

²² Keskustelupalstoilla on tullut esiin usein epäilyjä siitä, että vuoroasumiseen on päädytty sen vuoksi että vanhempi haluaa välttää elatusavun maksamisen.

välillä. Voimaantulleen lain taustatöissä on katsottu, että vanhemmilta puuttuu tietoa elatukseen liittyvistä asioista ja että tämä aiheuttaa konflikteja. (Samarbetssamtal lagrådsremiss 2013, 8.) *Samarbetssamtal* ei kuitenkaan ole vaikutusiltaan aivan samanlainen kuin Suomessa keskustelu lastenvalvojan kanssa. Kuten edellä on todettu, Suomessa lastenvalvojan tehtävänä on vahvistaa vanhempien yhteisymmärryksessä tekemä sopimus ja vanhempien halutessa auttaa sen laatimisessa. Ruotsissa tarkoituksena on parantaa erityisesti tiedonsaantia, jotta vanhemmilla olisi paremmat edellytykset päättää lasta koskevista asioista itsenäisesti keskenään.

Myös vuoroasumistilanteiden osalta elatusapu eroaa Ruotsissa; Försäkringskassan²³ on linjannut, että vuoroasumistilanteessa elatusapua ei tarvitse lähtökohteisesti maksaa. Jos toisen vanhemman tulot ovat merkittävästi korkeammat, voi olla kohtuullista että sitä kuitenkin maksetaan. Huolimatta vastakkaisista lähtökohdist elatusavun ja vuoroasumisen suhteeseen Suomen ja Ruotsin tuomioistuinkäytännöt ovat lähentäneet käytäntöä: Suomessa oikeuskäytännössä on vahvistettu, että elatusapua ei välttämättä tarvitse maksaa, jos elatusvelvollinen huolehtii lapsesta muutoin elatusvelvollisuutensa mukaisesti (KKO 1997:201). Ruotsissa taas Högsta domstolen on vahvistanut 19.11.2013 annetussa ennakkotapauksessa T 3506–12, että vanhempien tuloerojen ollessa suuret lapsella on oikeus samaan elintasoon tämän oleskellessa molempien vanhempien luona. Parempituloinen vanhempi voidaan tämän perusteella velvoittaa maksamaan elatusapua, vaikka lapsi asuisikin vanhempien luona vuorotellen:

”En central princip är att barnet ska ha likartad ekonomisk standard som föräldrarna även om dessa inte lever tillsammans. Barnet ska därför ha rätt att leva på en nivå som inte alltför mycket avviker från den standard som den bäst ekonomiskt ställde föräldern har och, vid växelvis boende, inte endast under den tid barnet bor med föräldern. – – när barn bor växelvis hos sina föräldrar, den förälder som har större ekonomiskt utrymme än den andre åläggas att betala underhållsbidrag till barnet enligt 7 kap. 6 § föräldrabalken, om barnet inte får det underhåll som det har rätt till enligt 7 kap. 1 § samma balk.” (HD T 3506–12, 5–6)

Elatusavun ja vuoroasumisen suhdetta ei ole käsitelty Suomen oikeuskirjallisuudessa. Kappaleessa 2.4 käsitellyn mukaisesti oikeuskäytännössä elatusavun maksamista vuoroasumistilanteissa on tarkasteltu sen pohjalta, milloin voi olla perusteltua, ettei elatusapua tarvitse maksaa. Karhuvaaran (2013) mukaan sosiaalitoimissa käytäntö taas on usein se, että vanhemmat nimenomaisesti sopivat siitä, ettei elatusapua makseta. Elatusavun maksamista tuleekin tarkastella vuoroasumistilanteissa tapauskohtaisesti, jotta tilanne vastaisi parhaiten lapsen etua ja että vanhemmat vastaisivat elatuksesta elatuskykynsä mukaisessa suhteessa.

²³ <http://www.forsakringskassan.se/privatpers/foralder/separerar/vaxelvist>.

3 ELATUSTUKI

3.1 Elatustuen edellytykset

Kela maksaa elatustukea lapselle, jolle ei makseta elatusapua, tai kun elatusapu on riittämätön lapsen elatukseen (THL 2013, 4). Elatustuella siis täydennetään lapsen elatuksen suojaa, kun lapsi ei saa elatusta molemmilta vanhemmiltaan (HE 49/2008, 4). Lapsella on oikeus elatustukeen, kun:

1. elatusvelvollinen on laiminlyönyt elatusavun maksamisen (*vahvistetulla elatusapusopimuksella vahvistetun, vanhempien vapaamuotoinen sopiminen ei siis riitä*),
2. elatusapua ei ole vahvistettu maksettavaksi elatusvelvollisen puutteellisen elatuskyvyn vuoksi (*0-sopimus*),
3. elatusapu on vahvistettu maksettavaksi 9 §:ssä tarkoitettua täysimääräistä elatustukea pienempänä elatusvelvollisen puutteellisen elatuskyvyn vuoksi;
4. isyyttä avioliiton ulkopuolella syntyneeseen lapseen nähden ei ole lainvoimaisesti vahvistettu,
5. elatusapua ei ole voitu vahvistaa samanaikaisesti isyyden vahvistamisen kanssa; tai
6. ottovanhempi on yksin ottanut lapsen ottolapsekseen, eikä lapsi ole ottovanhemman puolison lapsi tai ottolapsi taikka sellaisen henkilön lapsi, jonka kanssa ottovanhempi elää avioliitonomaisissa olosuhteissa. (Elatustukilaki 6 §.)²⁴

Elatustuki voidaan jakaa korvattavaan ja ei-korvattavaan elatustukeen.²⁵ Jako kuvaa yksityisen ja julkisen vastuun rajanvetoa elatustuen maksussa, eli kyse on siitä, onko elatustuki perusteeltaan sellaista, että elatusvelvollisen tulee korvata se Kelalle. Edellä esitellyssä luettelossa 1 kohta on korvattavaa ja kohdat 2–6 ovat ei-korvattavaa elatustukea. Kohdissa 2–6 kyse on myös siitä, että toista elatusvelvollista ei ole (4, 5 ja 6 kohta) tai tämä ei kykene kattamaan osaltaan lapsen elatustarvetta (2 ja 3 kohta). Tällaisessa tilanteessa elatusvelvollisella ei myöskään ole kykyä korvata elatustukea Kelalle, ja lapsen elatus katetaan julkisista varoista. Jos taas elatustukea maksetaan nimenomaan sen seurauksena, että elatusvelvollinen laiminlyö vahvistetun elatusapusopimuksen mukaisen elatusvelvollisuutensa (1 kohta), hänen tulee korvata Kelalle sen maksama elatustuki. (Gottberg 2008a, 233, myös HE 73/1996 3 luku.) Maksamaton elatusapu siirtyy Kelan takautumissaatavaksi ja elatusvelvollisen elatusapuvelaksi (Elatustukilaki 19 §).

Elatustuki maksetaan joko täysimääräisenä tai vähennettynä. Vuonna 2014 Kelan maksaman täysimääräinen elatustuen määrä oli 153,63 euroa kuukaudessa lasta kohden (2015: 155,17 euroa).²⁶ Kela maksaa elatustukea vähennettynä, jos elatusapu on vahvistettu pienemmäksi kuin täysimääräinen elatustuki elatusvelvollisen taloudellisen tilanteen takia (3 kohta). Kela maksaa elatustuen vähennettynä sillä elatusavun määrällä, joka elatusvelvollisen on maksettava.

²⁴ Suluissa kursivoituna lisätyt tarkennukset kirjoittajan omia.

²⁵ Kela käyttää jakoa omissa tilastoissaan, Myös Gottberg 2008a ja HE 73/1996.

²⁶ http://www.kela.fi/elatustuki_maara-ja-maksaminen.

Täysimääräinen elatustuki kuuluu suuruudeltaan elatusavun tilastoinnissa käytettyyn euroluokkaan 135–168 euroa/kk, jonka osuus vahvistettujen elatusapusopimusten euromääräisistä luokista oli 18 prosenttia vuonna 2013. Kyseistä euroluokkaa pienempi elatusapu vahvistettiin 35 prosentissa elatusapusopimuksista ja elatusavun euromäärä jätettiin kokonaan vahvistamatta 29,5 prosentissa sopimuksista. (THL 2013, Liitetaulukko 1b.) Elatustuen piiriin voisi siis lähtökohtaisesti kuulua noin 65 prosenttia niistä, joille elatusapusopimus vahvistetaan, sillä heidän osaltaan elatusapu jää täysimääräistä elatustukea (2013: 151,85 euroa) pienemmäksi (2 ja 3 kohta).²⁷ Kela ei kuitenkaan maksa elatustukea, jos sen osuus on alle 5 euroa tai jos elatustuki on muusta syystä kuin elatusvelvollisen taloudellisen tilanteen takia pienempi kuin täysimääräinen elatustuki. Jos lapsen elatustarve on pienempi tai jos vanhemmat ovat sopineet täysimääräistä elatustukea pienemmästä elatusavusta tai sen kokonaan maksamatta jättämisestä, oikeutta elatustukeen ei ole.²⁸ Tämä voi tulla kyseeseen esimerkiksi vuoroasumistilanteessa, jos elatusapua ei makseta sen vuoksi, että molemmat vanhemmat huolehtivat lapsen elatuksesta ja asumisesta yhtäläisesti. Näin edellä mainittu 65 prosentin osuus elatusapusopimuksista, joissa elatusapu on vahvistettu elatustukea pienemmäksi, ei tarkoita sitä, että kaikki sen piiriin kuuluvat ovat suoraan oikeutettuja Kelan elatustukeen. Toisaalta myös ne, joille on vahvistettu elatustukea korkeampi elatusapu, voivat päästä elatustuen piiriin, jos elatusvelvollinen jättää elatusavun maksamatta (1 kohta).

Jos elatusvelvollinen ei pysty maksamaan elatusapua ja tälle kertyy elatusapuvelkaa, voi Kelalta hakea maksuvapautusta elatusapuun tilapäisen maksukyvyttömyyden perusteella. Maksuvapautuksen edellytyksenä on, että maksukyvyttömyys johtuu itsestä riippumattomasta syystä kuten työttömyydestä.²⁹ Maksuvapautushakemusten määrä on laskenut vuodesta 2009, jolloin maksuvapautusta koskevia hakemuksia tuli 19 149, kun vuonna 2013 elatusavun maksuvapautusta koskevia hakemuksia tehtiin 17 937.³⁰ Ennen vuotta 2009 tehdyissä Lapsen huolto ja elatus -tilastokatsauksissa tilastoitiin myös maksuvapautushakemuksien hyväksymistä ja hylkäämistä. Vuosina 2004–2008 yli 90 prosenttia maksuvapautusta koskevista hakemuksista hyväksyttiin (THL 2009, Liitetaulukko 1., kohta 1.9). Mainittuina vuosina maksuvapautushakemusten määrä on ollut kuitenkin reilusti pienempi; se on vaihdellut 9 500–11 800 hakemuksen välillä. Lisäksi hakemusten käsittely on siirtynyt vuonna 2009 kunnilta Kelalle, joten nykytilanteesta ei voida tehdä kovin pitkälle meneviä päätelmiä edellä mainitun hyväksymisprosentin perusteella.

Huolimatta siitä, että elatusvelvollinen saa maksuvapautuksen elatusapuvelan perinnästä, ei tämä vaikuta elatusvelvollisen velvollisuuteen suorittaa elatusapua. Tällaisessa tilanteessa elatusapusopimusta tulee muuttaa sellaiseksi, että se ottaa

²⁷ Oikeusministeriön elatusavun laskemista koskevan ohjeen mukaan kuntataloudelliset tekijät ovat käytännössä vaikuttaneet elatusavun suuruuden määräytymiseen: elatusapua ei usein haluttu vahvistaa täysimääräistä elatustukea pienemmäksi, jotta kunnan ei tarvitse maksaa elatustukea. Elatustuen maksu siirtyi kuitenkin kunnilta Kelalle 1.4.2009 lukien. (OM 2007, 5.)

²⁸ http://www.kela.fi/elatustuki_maara-ja-maksaminen.

²⁹ Lisäksi bruttokuukausitulot saavat olla enintään 1 084 euroa (tulorajan korotus 271 euroa jokaista elätettävää lasta kohti).

(http://www.kela.fi/elatusvelvolliselle_maksuvaikeudet).

³⁰ http://www.kela.fi/elatusvelvolliselle_maksuvaikeudet ja www.kela.fi/kelasto.

huomioon elatusvelvollisen muuttuneen taloudellisen tilanteen. Jos elatusapu on vahvistettu suuremmaksi kuin täysimääräinen elatustuki, kerääntyy ylimenevä osuus elatusvelvollisen velaksi lapselle huolimatta siitä, että elatustuen osuus annetaan anteeksi maksuvapautuksena. (Gottberg 2008a, 234.)

3.2 Elatustuen kohdistuminen

Tässä kappaleessa sivutaan myös elatusapua koskevia tilastoja, sillä elatusapuvelan kautta elatustuki ja elatusapu kietoutuvat toisiinsa. Vuonna 2013 elatustukea on maksettu lasta kohden keskimäärin 144,79 euroa ja saajaa kohden 212,22 euroa kuukaudessa (Kela, elatustuen saajat ja keskimääräiset tuet 2013). Keskimääräinen tuki kuukaudessa lapselle on noussut tasaisesti. Kasvu seurannee elatustukeen vuosittain tehtyjä indeksikorotuksia.³¹ Lasta kohden keskimäärin maksettu elatustuki on vastannut vuosina 2010–2013 noin 94 prosenttia täysimääräisestä elatustuesta. Prosentuaalinen osuus on noussut joka vuosi hieman, eli täysimääräisenä maksetun elatustuen osuus on kasvanut vuosittain.³² Vuonna 2013 elatustuen saajia oli yhteensä 69 185 ja lapsia elatustuen piirissä oli 101 409. Vuonna 2013 elatustuen saajista 60 515 (87,5 %) oli naisia ja 8 670 miehiä (12,5 %).³³

Kelan maksaman elatustuen piiriin kuuluvien lasten osuus on kasvanut: vuonna 2010 se oli 9,0 prosenttia 0–17-vuotiaasta väestöstä ja 9,4 prosenttia vuonna 2013. (Kela 2010, 19.) Myös niiden lasten osuus, joita elatusapusopimukset koskevat, on kasvanut: vuonna 2010 elatusapusopimukset koskivat 3,9 prosenttia ja vuonna 2013 4,5 prosenttia alle 18-vuotiaasta väestöstä. (THL 2010a ja THL 2013, kuvio 2.) Elatusavun ja elatustuen piirissä olevien lapsien määrää ei voi kuitenkaan suoraan verrata keskenään edellä esitettyjen prosenttilukujen kautta, sillä elatusavun osalta on tilastoitu ainoastaan sosiaalitoimessa vuosittain vahvistettujen sopimusten määrä, ei voimassa olevien elatusapusopimusten kokonaismäärää tai elatusapua saavien lasten kokonaismäärää. Lisäksi ilman sosiaalitoimen vahvistusta tehdyt vapaaehtoiset elatusapusopimukset jäävät kokonaan tilastojen ulkopuolelle, joten kokonaiskuvaa lapsen elatuksesta on vaikea muodostaa pelkästään tilastojen valossa.

Vaikka maksetun elatusavun kokonaismäärästä ei löydy tilastoja, Kelan elatusvelvollisilta perimien elatusapumaksujen kautta on mahdollista saada tietoa siitä osuudesta elatusvelvollisia, jotka ovat laiminlyöneet elatusavun maksun ja joille on syntynyt elatusapuvelkaa. Elatusapuvellisten määrä on laskenut vuodesta 2010 noin 22 prosenttia. Vuonna 2010 velallisia on ollut yhteensä 51 926, kun vuonna 2013 heitä oli 40 430. (Kela 2013c, 272.) Vuonna 2013 Kela peri maksamattomia elatusapuja yhteensä 73,1 miljoonaa euroa ja vuoden lopussa

³¹ Elatustukeen tehdään vuosittain Eräiden elatusapujen sitomisesta elinkustannuksiin annetun lain (583/2008) mukaiset tarkistukset elinkustannusindeksin mukaan. Vuonna 2015 elatustukeen tehty indeksikorotus on 1,0 prosenttia, vuosina 2010–2013 korotukset ovat vaihdelleet 2,3–3,6 prosentin välillä. Myös elatusapuun tehdään vastaavat indeksikorotukset, ellei niiden huomioimista ole nimenomaisesti rajattu pois. (STM /2014, STM 2013.)

³² Keskimääräinen elatustuen suhde täysimääräiseen elatustukeen: 2010 94,2 %, 2011 94,5 %, 2012 94,9 %, 2013 95,4 % (www.kela.fi/kelasto).

³³ www.kela.fi/kelasto.

perittävää elatusapua oli jäljellä 213,8 miljoonaa euroa. Elatusapua on saatu perittyä vuosittain enemmän, ja elatusapuvelan kokonaismäärä on laskenut 9,0 prosenttia (21,2 miljoonaa euroa) vuodesta 2010. (Kela 2013a, 76.) Elatustuen maksu on siirtynyt kunnilta Kelalle vuonna 2009, joten elatustuen maksun ja perinnän keskittämällä on ollut mahdollisesti myös vaikutusta elatusapuvelan perinnän tehostumiseen ja näin elatusapuvelan ja -velallisten määrän laskuun.

Vuonna 2013 Kela maksoi elatustukea 185 miljoonaa euroa, joten perittävän elatusapuvelan osuus on merkittävä suhteessa maksettuun elatustukeen³⁴. Maksetun elatustuen määrä on kasvanut vuodesta 2010, jolloin elatustukea maksettiin 163,3 miljoonaa euroa. (Kela 2013c, 271.) Vuonna 2013 suurin osa, noin 173 miljoonaa euroa, maksetusta elatustuesta maksettiin täysimääräisenä, ja vähennettynä maksettiin noin 12 miljoonaa euroa. Siitä noin 11 miljoonaa euroa oli elatusapua täydentävää ja noin miljoona euroa muutoin alennettua elatustukea.³⁵ Kelan tilastoista ei käy ilmi, mikä on vuosittain elatustukeen tehtävän indeksikorotuksen merkitys euromäärän kasvuun. Kuitenkin elatustukea saaneiden perheiden ja lasten määrä sekä elatustukea saaneiden lasten osuus lapsiväestöstä on myös kasvanut, joten voidaan arvioida, että Kelan maksaman elatustuen määrän kasvu ei selity pelkästään indeksikorotuksilla. Ei-korvattavan elatustuen euromäärä on kasvanut vuosittain ja oli vuonna 2013 (99,2 miljoonaa euroa) lähes kolmanneksen enemmän kuin vuonna 2010 (73,8 miljoonaa euroa), kun korvattavan elatustuen euromäärä on laskenut noin neljä prosenttia samana aikana (2010: 89,4 miljoonaa euroa, 2013: 85,8 miljoonaa euroa). Vuonna 2013 maksetusta elatustuesta 46,4 prosenttia oli korvattavaa eli sellaista, joka kerryttää elatusvelvollisten elatusapuvelkaa, ja 53,6 prosenttia elatustuesta oli ei-korvattavaa eli elatustukea, jonka kautta Kela vastaa viime kädessä lapsen elatuksesta. (Kela Vuosikirja 2013, 271.)³⁶

Edellä kuvattu suhteen muutos on linjassa muista tilastoista ilmenevien trendien kanssa. Elatusapuvelan ja -velallisten määrä on pienentynyt, ja samanaikaisesti näiden puolesta maksetun korvattavan elatustuen osuus on laskenut. Elatustuen saajien määrä ja kokonaisuudessaan maksettu elatustuki ovat kasvaneet samoin kuin ei-korvattavan elatustuen määrä. Näin yhä useammassa tapauksessa Kela maksaa elatustukea, kun elatusvelvollista ei ole tai tälle ei ole voitu vahvistaa maksettavaksi lapsen tarpeen kattavaa euromääräistä elatusapua. Elatusavun suuruutta käsittelevässä kappaleessa 2.3 on tehty huomio,

³⁴ Elatustuen lisäksi Kela tilitti 8,6 miljoonaa euroa täysimääräisen elatustuen määrän ylittävää elatusapua, joka oli onnistuttu perimään elatusvelvollisilta ja maksettiin elatukseen oikeutetuille täysimääräisen elatustuen lisäksi.

³⁵ www.kela.fi/kelasto. Vuosi 2013 eroaa aiemmista vuosista merkittävästi muutoin alennetun elatustuen osalta. Muutoin alennettua elatustukea maksetaan, kun elatusapu on vahvistettu muusta syystä kuin puutteellisen maksukyvyn takia täysimääräistä elatustukea pienemmäksi ja silloin elatusvelvollisen laiminlyönnin johdosta maksettava elatustuki maksetaan vahvistetun elatusavun suuruisena. Ennen vuotta 2013 vähennettynä maksetuista elatustuista muutoin alennettuna maksettua elatustukea on maksettu enemmän kuin täydentävää elatustukea, esimerkiksi vuonna 2012 täydentävää elatustukea maksettiin n. 10,7 miljoonaa euroa ja muutoin alennettua 11,3 miljoonaa euroa. Vuonna 2010 täydentävänä maksettiin 9 miljoonaa euroa ja muutoin alennettuna 33,9 miljoonaa euroa. Tilaston perusteella ei selviä, mikä on syynä suhteen muutokselle.

³⁶ Maksetusta elatustuesta ja elatusapuvelasta on saatavilla tilastotietoa kokonaisilta vuosilta vasta vuodesta 2010 lähtien kun elatustuen toimeenpano siirtyi kunnilta Kelalle 1.4.2009 lukien.

että euromäärältään vahvistamatta jääneiden elatusapusopimusten määrä on kasvanut yli kaksinkertaiseksi vuosina 2008–2013 muodostaen noin 30 prosenttia sosiaalitoimessa vahvistettavista elatusapusopimuksista. Tästä ei voida kuitenkaan suoraan päätellä elatustukeen oikeuttavien 0-sopimusten määrän kasvaneen: Vahvistamattomien elatusapusopimusten tilastoinnissa ovat mukana myös ne sopimukset, joissa vanhemmat ovat nimenomaisesti halunneet sopia siitä, ettei elatusapua makseta, ilman että tämä liittyisi heidän elatuskykyynsä. Näin THL:n elatusavun suuruutta koskevan tilastoinnin ja vahvistamattomien elatusapusopimusten kautta ei ole mahdollista saada suoraan tietoa siitä, kuinka suuri osuus näistä on jätetty vahvistamatta elatusvelvollisten taloudellisen tilanteen vuoksi. Tämän vuoksi saatavilla olevien tilastojen perusteella ei ole mahdollista tehdä päätelmiä elatustuen saajien määrän ja ei-korvattavan elatustuen osuuden kasvun ja vahvistamattomien elatusapusopimusten määrän lisääntymisen välille.

3.3 Elatustuki ja vuoroasuminen

Elatustukilain 8 pykälän 1 momentin 1 kohdan mukaan elatustukea ei makseta, kun lapsi asuu elatusvelvollisen luona.³⁷ Hallituksen esityksen (HE 49/2008) mukaan se ei ole perusteltua, sillä vanhempi yleensä tosiasiallisesti huolehtii hänen luonaan asuvan lapsen toimeentulosta. Vaikka elatusvelvollisella ei ole elatuskykyä, elatustukea ei myöskään makseta, sillä viime sijassa toimeentulotukea määritettäessä vanhemman luona oleva lapsi otetaan huomioon perheenjäsenenä toimeentuloa koskevissa laskelmissa. (HE 49/2008, 24.)

Hallituksen esityksessä ei ole kuitenkaan erikseen mainittu vuoroasumista ja sen vaikutusta elatustukeen, eikä siinä ole määritelty tarkemmin, mitä lapsen asumisella tarkoitetaan nimenomaan elatustukea arvioitaessa. Epäselväksi siis jää, tarkoitetaanko hallituksen esityksessä, että elatustukea ei makseta, jos lapsi on kirjattu asumaan elatusvelvollisen luokse vai kytkeytykö asuminen nimenomaan tosiasialliseen asumiseen. Hallituksen esityksessä ei myöskään oteta kantaa siihen, minkä tyyppinen asuminen rajoittaa oikeutta elatustukeen; tuleeko lapsen asumisen vanhemman luona olla kokoaikaista, vai riittääkö vuoroasuminen tai vaikka asuminen kolmasosan kuusta estämään elatustuen saamisen.³⁸

³⁷ Elatustukea ei myöskään makseta jos elatusvelvollinen on kuollut (2 kohta) tai jos lapsi kykenee elättämään itsensä (3 kohta).

³⁸ Kela vastaa joillakin keskustelupalstoilla, kuten suomi24.fi:ssä, keskustelijoiden kysymyksiin nimimerkillä ”Kela-Kerttu” Kelan tukiin liittyen. Kela-Kertun mukaan pelkkä vuoroasuminen ei ole esteenä elatustuen saamiseen.

3.4 Elatustuki Ruotsissa

Ruotsissa Förldrabalkenin (7 kap. 1 §) lähtökohta on, että vanhemmat ovat ensisijaisessa vastuussa lapsen elatuksesta. Ruotsissa elatusapusopimusta ei kuitenkaan tarvitse vahvistaa lastenvalvojalla, vaan se tehdään vapaamuotoisesti, suullisesti tai kirjallisesti, vanhempien välillä tai riitatilanteissa tuomioistuimen tuomiolla. Elatustukea on mahdollista hakea, jos vanhemmat eivät sovi elatusavusta. (DIR 2009:56, 2.) Jos elatusvelvollinen ei maksa elatusapua (*underhållsbidrag*) ja lähivanhempi päättää hakea elatustukea (*underhållsstöd*), Försäkringskassan maksaa elatustuen lähivanhemmalle ja perii sen takaisin elatusvelvolliselta jos tällä on elatuskykyä, eikä vanhempien tarvitse keskenään päästä sopimukseen lapsen elatuksesta.³⁹ Jos vanhempien välit ovat tulehtuneet eivätkä he pääse elatusavusta sopimukseen, ongelmaksi voi muodostua, että lähivanhempi saattaa tyytyä elatustukeen joka on pienempi kuin elatusapu, jota elatusvelvollinen kykenisi maksamaan ja mitä lapsen elatukseen tarvitsisi. Försäkringskassan ei huomioi elatusvelvollisen kykyä maksaa suurempaa elatusapua kuin elatustuen täysi määrä.⁴⁰ Näin siinä tapauksessa kun vanhemmat eivät pääse elatusavusta yhteisymmärrykseen, arviointia ei tehdä lapsen yksilöllisen elatustarpeen tai tämän vanhemman elatuskyvyn näkökulmasta, vaan Försäkringskassanin määrittämän elatuksen vähimmäismäärän turvaamisen kautta.⁴¹ Yleisempää kuitenkin on, että vanhemmat pääsevät elatuksen määräytymisestä yhteisymmärrykseen: SCB:n vuosia 2012 ja 2013 koskevan raportin mukaan suurin osa vanhemmista pääsi elatuksesta keskenään yhteisymmärrykseen.⁴² Toiseksi yleisempää kuitenkin oli, että vanhempi haki Försäkringskassanista elatustukea, noin 33 prosenttia äideistä ja 23 prosenttia isistä oli päätenyt tähän. Lisäksi niistä vanhemmista, jotka pääsivät keskenään yhteisymmärrykseen ja päätyivät siihen, että elatusapua maksetaan, suurin osa (hieman yli 56 % sekä äideistä että isistä) päätyi siihen, että elatusavun määrä on joka tapauksessa elatustuen suuruinen. (SCB 2014, 48, 51.)

Kuten Försäkringskassanin tekemä selvityksen (2011) kuviosta 5 voidaan nähdä, elatustuen suuruus (1 273 kruunua) vaikuttaa lähes normina lapsen elatuksen tarpeelle, kun yli 50 prosenttia elatuksesta⁴³ on juuri sen suuruista, ja 65 prosenttia vaihteluvälillä 1 173–1 300 kruunua. Selvitykseen osallistuneista (otos oli 2 000 vanhempaa) 60 prosenttia sopi lapsen elatuksesta keskenään eikä siis ollut elatustuen piirissä, joten kuviosta voidaan nähdä elatustuen merkittävä ohjausvaikutus myös elatusavun suuruuteen. (SOU 2011, 327–328.)

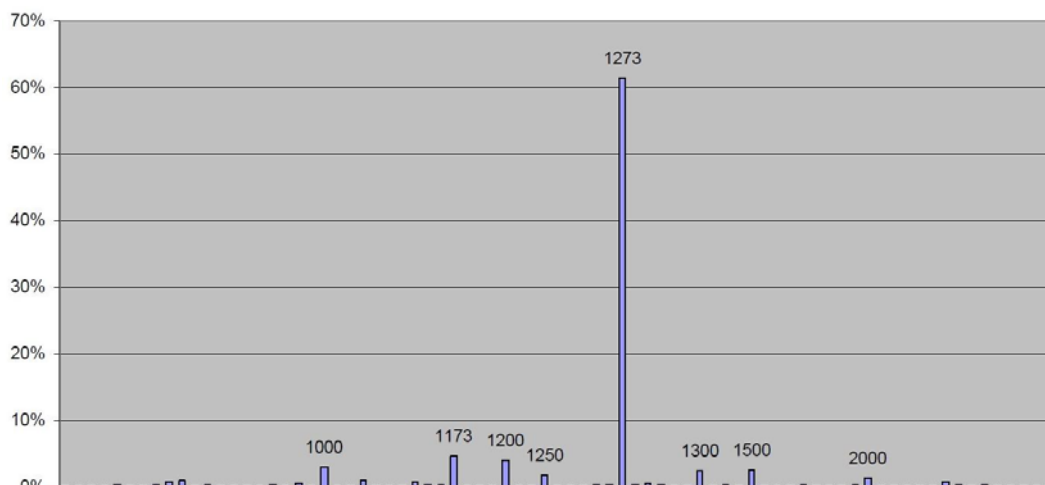
³⁹ http://www.forsakringskassan.se/privatpers/foralder/separerar/bor_hos_mig/underhallsstod.

⁴⁰ Försäkringskassan huomioi kyllä elatusvelvollisen elatustukea vähäisemmän maksukyvyyn tämän verotettavien tulojen ja lasten lukumäärän perusteella. Jos elatusvelvollisen elatuskyky on elatustukea pienempi, tämän ei tarvitse korvata Försäkringskassanille koko elatustuen suuruutta. http://www.forsakringskassan.se/privatpers/foralder/separerar/bor_hos_mig/underhallsstod.

⁴¹ Toki elatusapu on mahdollista saattaa tuomioistuimen vahvistettavaksi.

⁴² Äideistä noin 48 prosenttia ja isistä noin 59 prosenttia. Ne vanhemmat, joiden lapsi asui suunnilleen yhtä paljon molempien vanhempien luona, noin neljä viidesosaa pääsi keskenään yhteisymmärrykseen elatuksesta (SCB 2014, 140).

⁴³ Selvityksessä ei eritelty elatuksen lähdeä vaan lähivanhemman saama elatus, joka voi olla joko elatusapua tai -tukea.

Kuvio 5 Lähivanhemman saama elatus (elatusapu tai -tuki) kuukaudessa (kruunua), 2010. Kuvion lähde, Försäkringskassan 2011, 46, kuvankaappaus

Elatustuki ja elatusapu toimivat Ruotsissa rinnakkaisina järjestelminä riippumatta toisistaan, ja vanhemmilla on käytännössä mahdollisuus valita, kumpaa järjestelmää heidän tilanteessaan käytetään. (SOU 2011, 307.) Lapsen elatuksen järjestäminen elatustuen kautta on vanhemmille kuitenkin helpompaa, koska heidän ei tarvitse itse neuvotella elatuksesta, ottaa selvää edellytyksistä tai laatia sopimusta (SOU 2011, 311). Tämä kyseenalaistaa sen, ovatko vanhemmat tosiasiassa ensisijaisessa vastuussa lapsen elatuksesta (SOU 2011, 316). Valintajärjestelmä voi olla kuitenkin ongelmallista yksityisoikeudellisen ja julkisoikeudellisen suhteen kannalta; vaikka vanhemmat olisivatkin sopineet, ettei elatusapua makseta tai sitä maksetaan vain vähän, voi lähivanhempi silti hakea ja saada elatustukea. Näin julkisoikeudellinen tuki voi ajaa yksityisoikeudellisen, vanhempien tekemän sopimuksen, yli joissakin tilanteissa. (SOU 2011, 315–316.)

Ruotsissa vuoroasumistilanteessa kummallakin vanhemmalla on itsenäinen oikeus elatustukeen ja sen hakemiseen. Elatustuen suuruus vanhempaa kohti on enintään puolet yhteensä saatavilla olevasta elatustuen täydestä määrästä (2013: 636 kruunua/vanhempi). Oikeus elatustukeen vuoroasumisessa ei ole kytketty lapsen asumis- tai kirjaamispaikkaan vaan vanhemman vähävaraisuuteen. Saatua elatustukea ei toisen vanhemman tarvitse myöskään maksaa takaisin. Näin vuoroasumistilanteessa maksettu elatustuki on ennemminkin suora, tulosidonnainen tulonsiirto eronneille vanhemmille, jotka ovat valinneet tietyn asumisjärjestelyn lapselle kuin lapsen elatuksen viimesijaisesti varmistava tukimuoto. (SOU 2011, 349.) Suomessa ei ole olemassa erityisjärjestelyitä elatustueen vuoroasumisen osalta, eikä molempien vanhempien ole mahdollista saada elatustukea. Myöskään saajan vähävaraisuus ei ole peruste elatustuen saamiseen, vaan ainoastaan elatusvelvollisen puutteellinen elatuskyky tai puuttuminen (HE 89/1976, 7 ja Gottberg 2008a, 230). Näin Suomessa elatustuella ei ole yhtä vahvaa tulonsiirrollista roolia kuin Ruotsissa.

3.5 Elatustuen suhde elatusapuun: Tarkempaa tarkastelua

Elatuslain mukaan vanhempien tulee vastata lapsen elatuksesta elatuskykynsä mukaisesti, kuten elatusapua koskevassa jaksossa on esitelty. Kuitenkin joissakin tilanteissa, joita käsiteltiin tarkemmin elatustuen pääjaksossa 3, Kela täydentää tai huolehtii lapsen elatuksesta vanhempien sijaan. Elatustuen tarkoituksena ei kuitenkaan ole olla elatusavulle vaihtoehtoinen tai rinnakkainen järjestelmä, vaan lapsen elatuksen turvaava tuki, kun yksityisoikeudellisessa elatuksessa ilmenee häiriöitä (Kaisto & Oulasmaa 1994, 64). Koska vanhempien yksityisen vastuun ja Kelan toteuttaman julkisen vastuun suhde lapsen elatuksesta risteää erityisin tavoin monissa tilanteissa, niitä pyritään esittelemään seuraavaksi yhdessä. Edellä elatusapua ja elatustukea on käsitelty omissa jaksoissaan, jotta niiden erityyppisiä perusteita on mahdollista hahmottaa paremmin. Lisäksi elatusavuista saatava tilastotieto perustuu lähinnä sosiaalitoimesta saataviin tietoihin, (erityisesti THL 2013a) kun taas elatustukea koskevat tilastot ovat peräisin Kelalta. Elatusavun tilastointi perustuu siihen mitä vanhemmat ovat sopineet, kun taas Kelan tilastointi kertoo tosiasiallisista maksetuista määristä. Seuraavassa pyritään kuitenkin avaamaan sekä sitä, miten elatustuki ja elatusapu pyrkivät molemmat täyttämään lapsen elatustarpeen, mutta toisaalta myös korostamaan eroja järjestelmien välillä.

Kelan maksama elatustuki toteuttaa julkista vastuuta lapsen elatuksen toissijaisena varmistajana (HE 90/1974, 45). Elatustukea toisin sanoen maksetaan, jos elatusvelvollista ei ole tai tämä ei kykene vastaamaan lapsen elatukseen tarvittavasta osuudesta (HE 90/1974, 1). Kela toteuttaa elatuksen saajan näkökulmasta myös välillisesti yksityistä vastuuta lapsen elatuksesta, jos elatusvelvollinen laiminlyö hänelle vahvistetun elatusvelvollisuutensa. Tällaisessa tilanteessa Kela takaa vahvistetun elatuksen jatkumisen ja elatukseen oikeutettu saa elatusavun sijaan elatustukea. Kelan maksaman elatustuen suuruudelta elatusvelvollisen laiminlyömä elatusapu muuttuu elatusvelvolliselle elatusapuvelaksi Kelaa kohtaan ja Kelalle takautumissaatavaksi elatusvelvolliselta (Elatustukilaki 19 §). Kela toimii tässäkin tilanteessa lapsen elatuksen viimesijaisena takaajana varmistaen lapsen taloudellisen aseman pysyvyyden.

Kelan rooli elatusapuvelan velkojana korostaa yksityisen elatusapuvastuun ankaruutta; elatusvelvollisuuden perusteella maksettava elatusapu ei ole vain elatukseen oikeutetun rahasaatava, johon tällä on yksityisoikeudellinen saamis-oikeus, vaan Kela tehostaa elatuslain mukaisen elatusvelvollisuuden toteutumista. (HE 73/1996, luku 1.1.) Elatusavun saajan ilmoitettua Kelalle elatusavun maksun laiminlyönnistä Kela ottaa hoidettavakseen yksityisen saatavan: Kela hoitaa saatavan perinnän elatusvelvolliselta sekä lopulta vastaa saatavan perimisestä ulosottoteitse. Kelan perintä ei rajoitu tämän omaan maksuvelvollisuuteen, Kela ei peri ainoastaan takautumissaatavaansa, vaan perii elatusvelvolliselta tälle vahvistettua elatusavun määrää kokonaisuudessaan, vaikka se olisi suurempi kuin täysimääräinen elatustuki. Tämä korostaa entisestään sitä ankaruutta, mikä elatusvelvollisella on hänelle vahvistettua elatusvelvollisuutta kohtaan. Kela maksaa elatustuen lisäksi vahvistetun elatusavun ja täysimääräisen elatustuen välisen erotuksen elatukseen oikeutetulle jos perintä onnistuu. Gottberg (1995, 352) on nimittänyt tätä elatusturvalain (nykyinen Elatustukilaki) palveluhenkisyydeksi (myös Salminen 2002, 210). Näin julkinen instanssi valvoo

myös elatuslain mukaisen elatusvelvollisuuden toteutumista eikä ainoastaan sitä, että lapsen elatustarve tulee katettua. Kelan rooli ei siis ole ainoastaan julkisen vastuun toteuttamisessa, vaan myös yksityisen vastuun varmistamisessa. Tosin lapsen elatuksen varmistamista korostaa se, että riski perinnän epäonnistumisesta on Kelalla: elatustuen ensisijaisena tavoitteena on turvata lapsen elatus ja vasta toissijaisesti kattaa elatustuen suorittamisesta aiheutuneet kustannukset (HE 89/1976, 8).

Toisaalta myös elatuslain mukainen elatusvelvollisen elatuskyky otetaan huomioon, ja painopiste Kelan roolissa voi muuttua yksityisen vastuun varmistamisesta takaisin julkisen vastuun toteutumiseen: jos elatusvelvollinen ei kykene suoriutumaan elatusvelvollisuudestaan itsestä riippumattomasta syystä, hän voi hakea maksuvapautusta elatusavun maksamisesta. Elatusvelvollisen ei tarvitse maksaa takaisin maksunvapautuksen perusteella maksettua elatustukea ja Kela viimesijaisesti takaa lapsen elatuksen toteutumisen. Tosin elatustukivelan maksuvapautus ei vaikuta elatusvelvollisen velvollisuuteen maksaa elatusapua vahvistetun elatusapusopimuksen mukaisena elatuksensaajalle (HE 89/1976, 14). Elatusavun suuruudesta tulee päättää elatusapusopimuksella tai sitä muuttamalla.

4 LAPSILISÄ

4.1 Lapsilisän määrä ja perusteet

Kela maksaa lapsilisää kaikista alle 17-vuotiaista Suomessa asuvista lapsista. Vuonna 2013 kuukausittainen lapsilisän määrä oli 104,19 euroa ensimmäisestä lapsesta, 115,13 euroa toisesta lapsesta, 146,91 euroa kolmannesta lapsesta, 168,27 euroa neljännestä lapsesta ja 189,63 euroa jokaisesta seuraavasta lapsesta. (Kela, Lapsilisän määrä.) Lapsilisä maksetaan nostajaksi ilmoitetulle vanhemmalle tai huoltajalle, jonka huollossa lapsi on (lapsilisälaki 6.1 §). Vanhemmat voivat siis sopia kumpi nostaa lapsilisää. Jos asiasta on epäselvyyttä, lapsilisä maksetaan sille, joka pääasiassa huolehtii lapsen hoidosta ja kasvatuksesta. Lisäksi jos lapsesta huolehtii pääasiassa joku toinen kuin vanhempi tai huoltaja, on hänellä oikeus nostaa lapsilisää (lapsilisälaki 6.2 §). Kelan etuusohjeen (2014) mukaan tällä tarkoitetaan lapsen kanssa yhteisessä taloudessa elämistä ja lapsen katsotaan pääsääntöisesti asuvan siinä osoitteessa, jonne hänet on kirjattu asumaan, mutta ratkaisevaa on kuitenkin lapsen tosiasiallinen asuinpaikka ja saama hoivapaikka. Lapsilisälain määritelmä ei siis edellytä, että lapsi olisi kirjattu vanhemman, huoltajan tai muun henkilön luokse asumaan, jotta tämä olisi oikeutettu lapsilisään. Kuitenkin tällöin lapsen asumisesta ja hoidosta tarvitaan luotettava selvitys. Väestörekisterijärjestelmän kirjaus asuinpaikasta on vain lähtökohta sen arviointiin, missä lapsen huolto pääasiassa tapahtuu, mutta yksittäistapauksessa lapsilisä ratkaistaan tapauksen tosiasiallisten olosuhteiden mukaisesti:

Vakuutus oikeuden 1.10.2012 antamassa ratkaisussa VakO 4348:2011 lapsen äidillä ei ollut oikeutta lapsilisän nostamiseen, koska hän ei ollut huolehtinut lapsen hoidosta ja kasvatuksesta sen jälkeen, kun lapsi oli muuttanut isänsä luokse asumaan. Vaikka lapsi oli määrätty tuomioistuimen lainvoimaisella päätöksellä asumaan äidin luokse, lapsilisä maksettiin sille vanhemmalle, joka tosiasiallisesti huolehti lapsen hoidosta ja kasvatuksesta. Se, että lapsen isä huolehti lapsesta, oli ratkaisevaa arvioitaessa lapsilisän saajaa, ja lapsilisä määrättiin maksettavaksi isälle.

Lapsilisään on mahdollista saada yksinhuoltajakorotus, jonka suuruus oli vuonna 2013 46,79 euroa kuukaudessa (2014: 48,55 euroa) jokaisesta vanhemman luona asuvasta, lapsilisään oikeutetusta lapsesta. Edellytyksenä on, ettei vanhempi ole avo- tai avioliitossa. Sillä onko korotuksen saaja yksinhuoltaja, vai onko vanhemmilla yhteishuoltajuus, ei ole merkitystä korotuksen kannalta. Korotus on tarkoitettu tukemaan sitä vanhempaa, joka huolehtii lapsesta, ottamatta kantaa huoltajuusjärjestelyihin. Myös yksinhuoltajakorotus maksetaan Kelan mukaan vanhemman luona asuvasta lapsesta.⁴⁴ Maksu on kuitenkin sidottu lapsilisän maksuun, ja näin se kytkeytyy myös lapsen tosiasialliseen hoitoon ja kasvatukseen.

⁴⁴ http://www.kela.fi/lapsilisa_maara.

4.2 Lapsilisän kohdistuminen

Vuonna 2013 lapsilisää sai 1 074 360 lasta ja 589 693 perhettä. Lapsilisää saaneista perheistä 19,7 prosenttia oli yhden vanhemman perheitä (tässä tilastossa henkilö, joka saa yksinhuoltajakorotusta), joita oli yhteensä 116 065. Yhden vanhemman perheissä lapsilisän saajista 11,6 prosenttia oli miehiä ja naisia 88,4 prosenttia ja lapsilisän jakautuminen äidille ja isälle on pysynyt samassa suhteessa vuodesta 2009⁴⁵. Samalla ajanjaksolla tarkasteltuna kahden huoltajan perheissä lapsilisää saaneiden miesten osuus on taas kasvanut vuosittain hienan: vuonna 2009 16 510 (3,3 %) miestä sai lapsilisää, kun vuonna 2013 20 434 (4,1 %) miestä sai lapsilisää. Naiset ovat edelleen ylivoimaisesti useimmin lapsilisän saajia molemmissa perhemuodoissa.⁴⁶ Mainitut luvut kuvaavat kuitenkin pelkästään lapsilisää saaneiden perheiden osuutta, ja siltäkin osin pelkästään jaottelua yhden ja kahden vanhemman perheiden osuuksiin. Esimerkiksi uusperheiden tai avoliitossa asuvien eronneiden vanhempien osuutta ei ole mahdollista selvittää lapsilisätilastoista.

Vahvistetuista asumissopimuksista lapsi on sovittu asumaan isän luokse noin 17,5–18,5 prosentissa vuosina 2008–2013 tehdyissä asumissopimuksissa (THL 2013, Liitetaulukko 2). Lapsilisän saajina isät muodostivat yhden vanhemman perheistä kuitenkin samana ajanjaksona vain noin 11,6–11,7 prosenttia⁴⁷. Vaikka THL:n tilastoimissa asumissopimuksissa on kyse vuosittain tehdyistä asumissopimuksista ja Kelan tilastossa lapsilisän saajista yhteensä, ovat vuosittain tehtyjen asumissopimusten ja lapsilisän saajien suhteelliset osuudet pysyneet vakaana. Lapsilisää saavien isien osuus on siis oletettavasti pienempi kuin niiden isien osuus, joiden luona asuu lapsi. Näin isien osalta lapsilisän määräytyminen kirjauspaikan mukaisesti ei aina toteudu, vaan äiti jää näissä tapauksissa usein lapsilisän saajaksi huolimatta asuinpaikan sopimisesta isän luokse.

4.3 Lapsilisä ja vuoroasuminen

Oikeusministeriön ohjeen laskukaavan mukaan elatusapua määrittäessä lasketaan ensin lapsen elatustarve, josta vähennetään lapsilisä, ja tästä lasketaan vanhempien vastattavat osuudet lapsen elatuksesta. Yksinhuoltajakorotusta ei vähennetä lapsen elatuksesta aiheutuvista kustannuksista, vaan se huomioidaan lapsen luona asuvan vanhemman tulona (OM 2007:2, 9). Mahdollisesta vuoroasumisesta huolimatta lapsi voi asua virallisesti vain toisen vanhemman luona. Vuoroasumistilanteissa lapsilisä korotuksineen voikin muodostua merkittäväksi kysymykseksi, jos lapsi asuu vuorotellen molempien vanhempien luona näiden huolehtiessa tämän elatuksesta yhtäläisesti, mutta vain toinen saa tulonsiirtoja. Seuraavassa korkeimman oikeuden tapauksessa KKO:2005:60 on sivuttu tätä ongelmaa:

Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO:2005:60 oli kyse perusteettoman edun palautuksesta kertaluontoista elatusavun maksua koskevassa

⁴⁵ Vaihteluväli 0,2 prosenttia vuosina 2009–2013.

⁴⁶ www.kela.fi/kelasto.

⁴⁷ www.kela.fi/kelasto

asiassa. Lisäksi tapauksessa lapsen isä vaati, että hänen velvollisuutensa suorittaa elatusapua poistetaan ja että äiti velvoitetaan suorittamaan elatusapuna puolet saamastaan lapsilisän ja hoitotuen yhteisestä määrästä, koska lapsi asui vuorotellen vanhempien luona. Isän velvollisuus suorittaa elatusapua poistettiin käräjäoikeudessa. Isän vaatimukseen siitä, että äiti tulisi velvoittaa suorittamaan elatusapua, korkein oikeus vetosi ratkaisusaan elatuslain 11 pykälän 1 momentin periaatteeseen, jonka mukaan elatussopimuksen muuttaminen niin, että vastaaja velvoitettaisiin maksamaan elatusapua, edellyttäisi olosuhteissa tapahtunutta olennaista muutosta. Arvioinnissa oli kyse siitä, onko perusteita jo tehdyn elatussopimuksen muuttamiselle, jota koskee elatuslain muutoskynnys, eikä siitä, olisiko isä mahdollisesti oikeutettu puoleen lapsilisän ja hoitotuen määrästä tässä vuoroasumistilanteessa. Korkein oikeus kuitenkin mainitsi tapauksessa, että kyseiset tukimuodot voivat olla huomioon otettavia seikkoja arvioitaessa elatuskyvyn vahvistamista, ”jos tuen vaikutus vanhemmilta saatavaan elatuksen tarpeeseen ja vanhempien elatuskykyyn on sellainen, että tähän on perusteita”.

Vaikka vanhemmat voivat sopia vapaasti vastuun jakautumisesta heidän keskinäisessä suhteessaan, heillä ei ole erotilanteessa mahdollista taata samankaltaista asemaa asumisen ja tapaamisen kautta, vaan toinen vanhemmista täytyy luokitella lähivanhemmaksi asumisen kirjaamisen perusteella ja toinen tapaa- ja/etävanhemmaksi. Ongelmallista voi olla myös se, että lapsiperheille kohdistettu tukijärjestelmä ei tunnista vuoroasumista: lapsilisää ei ole mahdollista maksaa molemmille vanhemmille, vaan se maksetaan aina toiselle vanhemmalle.⁴⁸ Vaikka vanhemmat kykenevät päättämään lapsilisän jakamisesta ja käytöstä ollessaan sovinnossa, konfliktitilanteissa tilanne voi muuttua vaikeammaksi kun vain toiselle voidaan vahvistaa oikeus lapsilisään.

4.4 Lapsilisä Ruotsissa

Ruotsissa lapsilisä on mahdollista jakaa vanhempien kesken, jos lapsi vuoroasuu molempien vanhempien luona. Tämä kuitenkin vaatii vanhempien yhteisen hakemuksen. Elleivät vanhemmat pääse yhteisymmärrykseen lapsilisän saajasta, se maksetaan lapsen äidille. (Lag (1947:529) om allmänna barnbidrag, 4 §.) Näin äidillä on tavallaan veto-oikeus konfliktitilanteissa.

Kunnan vanhemmille järjestämissä keskusteluissa lapsen asumisesta (*samarbetssamtal*) lapsilisän jakaminen on usein noussut konfliktiherkäksi kysymykseksi (Ds 2013, 25). Socialdepartementet ehdottaa lakiehdotuksessaan⁴⁹, että elleivät vanhemmat päättä tai pääse sopuun lapsilisän määräytymisestä, se jaettaisiin tasan vanhempien kesken riippumatta siitä, asuvatko vanhemmat yhdessä tai ovat-

⁴⁸ Keskustelupalstoilla on noussut esiin joitakin vapaamuotoisia ratkaisumalleja lapsilisän jakamisesta, joihin vanhemmat ovat päätyneet, kun lapsi asuu vanhempien luona vuorotellen. Osa on päätynyt siihen, että on parempi että toinen saa lapsilisän käyttöönsä joko tuloerojen takia (lapsilisä toteuttaa elatusavun roolia elatusvastuun jakautumisen tasoitajana) tai niin, että lapsilisän saaja huolehtii lapsilisän määrällä joistakin yhdessä sovitusta kuluista, kuten vaatteista. Joissakin tapauksissa vanhemmat olivat päätyneet jakamaan lapsilisän siirtämällä puolet siitä toisen vanhemman tilille, tai yhdessä perustetulle lapsen tilille, jonne molemmilla vanhemmilla on käyttöoikeus.

⁴⁹ Socialdepartementets departementsserien Ds 2013:42 *Utbetalning av barnbidrag och flerbarnstillägg*.

ko nämä eronneet. Ehdotuksen pääpaino koskee kuitenkin erotilanteita, sillä yhdessä asuvien vanhempien kesken lapsilisän kohdistumisella ei ole usein samantilaista taloudellista merkitystä. Ehdotuksen taustalla on parempien edellytysten luominen vanhempien yhteistyölle lapsen elatukseen liittyvissä asioissa. (Ds 2013, 27.) Ehdotuksessa korostetaan vanhempien oikeutta päättää itse lapsilisän jakamisesta. Tämä itsessään ei niinkään ole ollut ongelma, sillä vanhemmat tälläkin hetkellä saavat päättää itse lapsilisän määräämisestä yhteishuoltotilanteissa. Ehdotuksessa pyritään pikemminkin ottamaan kantaa siihen, mikä on lähtökohta lapsilisän jakautumiselle, jos vanhemmat ovat passiivisia tai erimielisiä lapsilisän määräytymisestä. (Ds. 2013, 28.)

5 LAPSEN HUOLTO-, ASUMIS- JA TAPAAMISOIKEUSSOPIMUKSET: LÄHTÖKOHTIA

Edellä on käsitelty pääasiassa lapsen elatukseen liittyviä tilastoja, ja elatusapua koskevat sopimukset (2013: 48 607 sopimusta) ovatkin suurin yksittäinen perheoikeudellinen sopimusryhmä sosiaalitoimessa. Kuitenkin sopimuksia lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta tehdään lähes yhtä paljon, vuonna 2013 yhteensä 46 060 kappaletta. 33 910 sopimuksessa sovittiin lapsen huollosta (74 %), 21 161 sopimuksessa tapaamisoikeudesta (46 %) ja 18 170 sopimuksessa lapsen asumisesta (39 %). Sopimuksista noin 18,4 prosenttia oli sopimuksia, joilla muutettiin aiempaa sopimusta tai päätöstä. Tilastossa ei kuitenkaan eritellä tarkemmin, kuinka paljon kunkin sopimustyyppin mukaisia sopimuksia muutetaan⁵⁰. (THL 2013, Liitekatulukko 2.) Vuonna 2013 4,3 prosentille 0–17-vuotiaista tehtiin tai muutettiin huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevaa sopimusta sosiaalitoimessa. (SOTKANet.)

Lapsen huoltoa koskee laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (8.4.1983/361, huoltolaki), jonka mukaan huoltajien on turvattava lapsen kehitys ja hyvinvointi lain 1 pykälän mukaisesti. Huoltajat vastaavat näistä tehtävistä yhdessä, ellei toisin ole säädetty tai määrätty. Vanhemmat voivat sopia lain 7 pykälän mukaisesti että

- 1) lapsen huolto uskotaan molemmille vanhemmille yhteisesti (*sopimus yhteishuoltajuudesta*), että
- 2) lapsen tulee asua toisen vanhempansa luona, jos vanhemmat eivät asu yhdessä (*asumissopimus*) että
- 3) lapsen huolto uskotaan yksin toiselle vanhemmalle (*sopimus yksinhuoltajuudesta*), tai että
- 4) että lapsella on oikeus vanhempien sopimalla tavalla pitää yhteyttä ja tavata vanhempansa, jonka luona lapsi ei asu (*tapaamisoikeussopimus*).⁵¹

Avoliittojen yleistyminen ja erojen määrän kasvu ovat johtaneet siihen, että lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevien asioiden määrä on kolminkertaistunut viimeisen 20 vuoden aikana (Lasola 2009, 225). Avioerojen määrä on kuitenkin pysynyt melko tasaisena 2000-luvulla. Tilastokeskuksen mukaan vuonna 2013 avioerojen määrä lisääntyi hieman edellisiin vuosiin verrattuna. Vuonna 2013 avioeroon päätyi 13 766 avioliittoa. Suurin osa avioeroista (68 prosenttia) oli eroja ensimmäisestä avioliitosta, ja vuoden 2013 eronneisuuden mukaan ensimmäinen avioliitto päättyi eroon 39 prosentin todennäköisyydellä. (Tilastokeskus 2013b.)

⁵⁰ Sopimuksia, joilla muutettu sosiaalilautakunnan sopimusta 8 141 kappaletta (17,7 %) ja sopimuksia, joilla muutettu tuomioistuimen päätöstä 338 kappaletta (0,7 %).

⁵¹ Suluissa nimetyt sopimustyytit ilmaisevat sitä, miten kyseisen lainkohdan sopimusmahdollisuudet vastaavat sosiaalitoimessa tehtäviä lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevia perheoikeudellisia sopimuksia.

5.1 Huoltosopimukset

Kuten edellisessä kappaleessa mainittiin, huoltajat vastaavat lapsen hoidosta lähtökohtaisesti yhdessä. Yhteishuoltajuutta on pidetty myös lain yleisenä periaatteena (Stakes 46/2001, 24. Gottberg 2005, 155)⁵². Lapsen huolto ja elatus eivät ole suoraan yhteydessä toisiinsa, sillä huolto perustuu huoltajuuteen ja elatus vanhemmuuteen (Koulu 2014, 144). Elatusvelvollisuus ei myöskään ole riippuvainen siitä miten lapsen huolto, asuminen tai tapaaminen on järjestetty. Sitä ole mahdollista sulkea pois eivätkä vanhemmat voi pätevästi luopua lapsien puolesta tämän oikeudesta elatukseen vastaisuudessa (Elatuslaki 7.3 §). Elatusvastuu on siten ankaraa vastuuta, kuten edellä on käsitelty, eivätkä muut sosiaalitoimessa tehtävät sopimukset vaikuta elatusavun maksamisen perusteena olevaan elatusvelvollisuuteen. Tosin asuminen ja tapaamisoikeuden laajuus (luonapito) voivat vaikuttaa elatusavun tosiasialliseen määrään. Lapsen huoltajuudesta taas on mahdollista sopia ja huolto on mahdollista sulkea kokonaan pois huoltosopimuksella ja lisäksi myös tuomioistuimen päätöksellä mahdollista siirtää tai laajentaa koskemaan kolmatta (oheis- tai sijaishuolto, huoltolaki 9 §) (Gottberg 2008a, 164–166).⁵³ Tosin Koulu (2014, 152) huomauttaa, että vanhempien sopimusmahdollisuudet huollonkin osalta ovat melko rajalliset, kun sopijapuolina voivat olla vain vanhemmat ja vaihtoehtoina on joko yksin- tai yhteishuoltajuus.

Vuonna 2013 vanhempien yhteishuoltajuudesta sovittiin 93 prosentissa (31 454 tapauksessa) lapsen huollosta tehdyissä sopimuksissa. Samaa sukupuolta olevalla parisuhdepuolisolle yhteishuolto vahvistettiin 26 tapauksessa vuonna 2013. (THL 2013, 2–3.) Yhteishuoltajuuden suosio on kasvanut 80-luvulta 2000-luvun alkuun saakka, jonka jälkeen se on pysynyt vakaana. Yhteishuoltajuudella tarkoitetaan, että molemmat vanhemmat osallistuvat lasta koskevaan päätöksentekoon tämän hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista huoltolain 5 §:n mukaisesti huolimatta siitä kumman luona lapsi asuu. Toisaalta Koulu (2014, 132) huomauttaa, ettei yhteishuolto takaa vanhemmille symmetristä asemaa: lähihuoltajan asema kytkeytyy yleensä myös oikeuteen lapsen luonapitoon ja arkiseen hoivaan, kun taas etävanhemman asema huoltajana jää ohuemmaksi ja ilmenee Gottbergin (2007, 156) mukaan pääasiassa tapaamisoikeuden kautta.

Yksinhuoltaja päättää yksin edellä mainituista lasta koskevista asioista. Yksinhuoltajuus ei sulje etävanhemman tapaamisoikeutta pois tai vaikuta tämän elatusvelvollisuuteen. Vuonna 2013 yksinhuoltajuus sovittiin äidille kuudessa prosentissa ja isälle alle prosentissa huoltosopimuksista (THL 2013, 2–3). Tuomioistuimen päätöksellä huolto voi olla jaettu myös niin, että vanhemmat päättävät joistakin asioista yhdessä ja muissa asioissa päätösvalta on yksin toisella vanhemmalla (jaettu huolto) (huoltolaki 9.3 § ja Gottberg 2007, 55). Monesti arkikielessä saatetaan puhua yksinhuoltajuudesta, vaikka tarkoitetaankin lapsen

⁵² Vaikka yhteishuoltoa voi pitää lain periaatteellisenä lähtökohtana, Gottberg huomauttaa, että riitatilanteissa lapsen etu ei välttämättä puolla yhteishuoltoa ja tällöin huoltoa tulisi arvioida huoltolain 10 §:n mukaan.

⁵³ Oheis- ja sijaishuoltoa ei käsitellä tässä tarkemmin, mutta ne on haluttu mainita tässä yhteydessä korostaakseen eroa elatuksen ja huollon välillä, ei niinkään esitelläkseen kyseisiä huoltomuotoja tarkemmin.

asumista vain toisen vanhemman luona, eikä sitä, miten lapsen huollosta on juridisesti sovittu. Tämä tulee huomioida myös lapsiperheitä koskevien tilastojen kohdalla.⁵⁴

Huoltosopimusten osalta on tärkeää huomioida erotilanteiden lisäksi avioliitot. Lapsen syntyessä avioliiton ulkopuolella vain äidistä tulee huoltaja, ja vanhempien yhteishuoltajuudesta tulee sopia sosiaalitoimessa vahvistettavalla huoltosopimuksella (huoltolaki 6–8 §). Tämän seurauksena 93 prosenttia eronneista ei päädy yhteishuoltajuuteen, vaan luku kuvaa yhteishuoltajuuden osuutta kaikista sosiaalitoimessa tehdyistä huoltosopimuksista sisältäen myös avopuolisoiden sopimukset. Erillistä julkista tilastoa nimenomaan erotilanteissa tehdyistä huoltosopimuksista ei ole saatavilla. (Lasola 2009, 227.) Vuonna 2013 noin 19 prosenttia lapsiperheistä oli avopareja, joilla on lapsia (Tilastokeskus 2013a), joten avoparien tekemien sopimusten osuus huoltosopimusten määrästä on oletettavasti merkittävä. Samaan viittaa myös Suomalainen lapsi 2007 -julkaisu, jossa on selvitetty avoparien huoltosopimuksia. Vuonna 2005 lähes 88 prosentille avoparien lapsista oli tehty yhteishuoltajuussopimus ja vain noin 12 prosentin osalta huoltajuudesta ei ollut sovittu, joten äiti oli yksinhuoltajana. (Tilastokeskus 2007, 98, 106.)⁵⁵

Jos (avio)eron jälkeen huoltajuudesta ei tehdä erillistä sopimusta, huolto jatkuu yhteishuoltajuutena, eikä näiden osuus näy sosiaalihuollon huoltosopimuksia koskevissa tilastoissa. Suomalainen lapsi 2007 -julkaisussa on selvitetty lasten huoltajuutta avioeron jälkeen: Vuonna 2005 noin 59 prosentille avioerolapsista oli sovittu yhteishuoltajuus, yksinhuoltajuus äidille 20,3 prosentissa ja isälle 1,2 prosentissa tapauksista. Noin 20 prosentille lapsista ei ollut tehty huoltosopimusta, jolloin avioliiton aikainen yhteishuolto jatkui. Huoltosopimusten tekemättä jättäminen oli kaksinkertaistunut edellisestä vastaavasta vertailusta vuodelta 1997. (Tilastokeskus 2007, 97–99.) Uudempia tietoja avioeron yhteydessä tehtävistä huoltosopimuksista ei ole saatavilla. Myöskään yksinhuoltajien osuutta ei voi selvittää kattavasti sosiaalitoimen tilastoista, sillä naimaton äiti määräytyy suoraan yksinhuoltajaksi ilman erillistä sosiaalitoimesta tehtävää vahvistusta. Vaikka Suomalainen lapsi 2007 -tilastojulkaisun tiedot ovat kymmenen vuoden takaa, eikä uudempaa tilastotietoa ole saatavilla, pystytään sen avulla hyvin hahmottamaan, miten vaikeaa on muodostaa selkeää kokonaiskuvaa yhteishuoltajuuden ja yksinhuoltajuuden suhteesta pelkästään sosiaalihuollon tilastojen perusteella.

Kuten edellä on mainittu, avioliiton ulkopuolella syntyneelle lapselle vain äiti on lapsen huoltaja syntymän perusteella ja vanhempien yhteishuoltajuutta varten tulee tehdä huoltosopimus. Avioliitossa syntyvän lapsen isä on lähtökohtaisesti aviomies, mutta muussa tapauksessa myös isyys on vahvistettava. Kun isyys vahvistetaan, isälle syntyy elatusvelvollisuus lasta kohtaan. Isyyden vahvistamisen perusteella lapselle syntyy myös perintöoikeus ja oikeus saada perheläkettä, jos isä kuolee, kun lapsi on alaikäinen. Isyyden tunnustamisen vahvistaminen ei kuitenkaan perusta isälle huoltajuutta, vaan vanhempien tulee halu-

⁵⁴ Tässä katsauksessa yksin lapsen kanssa asuvasta vanhemmasta käytetään pääasiassa termiä yksinvanhempi tai yhden vanhemman perhe, katso myös kappale 1.3.

⁵⁵ Mitä nuorempi lapsi oli, sitä todennäköisempää oli että tälle oli tehty sopimus yhteishuoltajuudesta; 17-vuotiaista vain noin 62 prosentilla oli tehtynä yhteishuoltajuussopimus, kun kaikilla alle 6-vuotiailla prosenttiosuus oli yli 90. (Tilastokeskus 2007, 106.)

tehsaan tehdä erikseen sopimus lapsen huollosta.⁵⁶ Vuonna 2013 vahvistettiin 23 527 avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen isyys, joista lähes kaikki vahvistettiin tunnustamalla. Avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten määrä on kasvanut 10 prosentilla 2000-luvun alusta saakka, ja isyyden vahvistamisten määrä on kasvanut kahdeksan prosenttia samana aikana.⁵⁷ (THL 2013, 4.)

5.2 Asumis- ja tapaamisoikeussopimukset

Huollosta sopiminen on tärkeää lapsen asioista päättämisen kannalta, ja se vaikuttaa erityisesti vastuun jakautumiseen vanhempien kesken. Asumisesta ja tapaamisoikeudesta sopimisella taas on varsin konkreettinen merkitys nimenomaan lapsen ja vanhempien väliselle yhteydenpidolle ja sen määrittämiselle. Vaikka toiselle vanhemmalle olisi vahvistettu yksinhuoltajuus, ei tämä estä lasta asumasta myös toisen vanhemman luona tai tapaamasta tätä säännöllisesti. (Gottberg 1997, 51.) Toisaalta taas asuminen ja lapsen luonapito vaikuttavat etävanhemman tosiasiallisiin mahdollisuuksiin käyttää huoltajalle kuuluvaa asemaa vaikka hänelle on vahvistettu yhteishuoltajuus. (Koulu 2014, 133).⁵⁸ Huolimatta siitä, että sosiaalitoimessa vahvistetut asumis- ja tapaamisoikeussopimukset voidaan panna osin pakkokeinoin täytäntöön, niitä rajaa kuitenkin konkreettisemmin vanhempien ja lapsen tahto verrattuna elatus- ja huoltosopimuksiin: lähivanhempi voidaan velvoittaa antamaan etävanhemman tavata lastaan, mutta etävanhempaa ei voi pakottaa tapaamaan lastaan eikä lasta tapaamaan vanhempaansa.⁵⁹ (Kaisto & Oulasmaa 1994, 110 ja Gottberg 2008b, 327.)

Asumissopimuksella määritetään lapsen asuinpaikka ja tapaamisoikeussopimuksella lapsen oikeus ja sen laajuus tavata vanhempaansa. Molemmat ovat yhteydessä myös lapsen huoltoon lapsen tosiasiallisen oleskelun kautta (Koulu 2014, 131–135). Vaikka vanhemmat voivat sopia vapaasti vastuun jakautumisesta heidän keskinäisessä suhteessaan, vanhemmille ei ole erotilanteessa mahdollista taata samanlaista asemaa asumis- ja tapaamisoikeussopimusten kautta. Toinen vanhemmista tulee luokitella lähivanhemmaksi asumisen perusteella ja toinen tapaajavanhemmaksi, vaikka heidän tarkoituksenaan olisi sopia vuoroasumisesta. Vaikka sopimistilanteessa vanhemmat ovat yhtä mieltä vastuunjaosta, voi olla ongelmallista, jos sopimusmuoto ei vastaa heidän tarkoitustaan. Tämän voisi kuvi-

⁵⁶ http://www.maistraatti.fi/fi/Palvelut/kotikunta_ja_vaestotiedot/Isyyden-tunnustamisen-vahvistaminen/.

⁵⁷ Isyyslain uudistaminen on tätä kirjoitettaessa vireillä ja kesäkuussa 2014 annetussa hallituksen esityksessä eduskunnalle isyyslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 91/2014 vp) ehdotetaan vanhan isyyslain kumoamista ja uuden antamista. Uuden lain tarkoituksena on ajanmukaistaa isyyden tunnustamismenettelyä, luopua äidin oikeudesta vastustaa isyyden selvittämistä ja laajentaa mahdollisen isän kanneoikeutta (HE 91/2014, 1). Uuden isyyslain voimaantulo vahvistettiin 13.1.2015 ja se tulee voimaan 1.1.2016.

⁵⁸ Koulu mainitsee huoltajien toimivallan lisäksi asumisen ja luonapidon oikeudellisina merkityksinä juridisen velvollisuuden huolehtia lapsesta luonapidon aikana sekä asumisen ja luonapidon merkityksen suhteessa perheen ulkopuolisiin tahoihin (Koulu 2013, 133).

⁵⁹ Lapsen kuulemisesta ja lapsen edun huomioimisesta: huoltolain 10 § Huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan asian ratkaiseminen ja 11 § Lapsen toivomusten ja mielipiteen selvittäminen.

tella vaikuttavan myös konfliktien syntymiseen vanhempien välillä, jos heidän käsitöksensä lapsen asumisesta tai tapaamisoikeudesta muuttuu tai riitautuu sopimisen jälkeen.

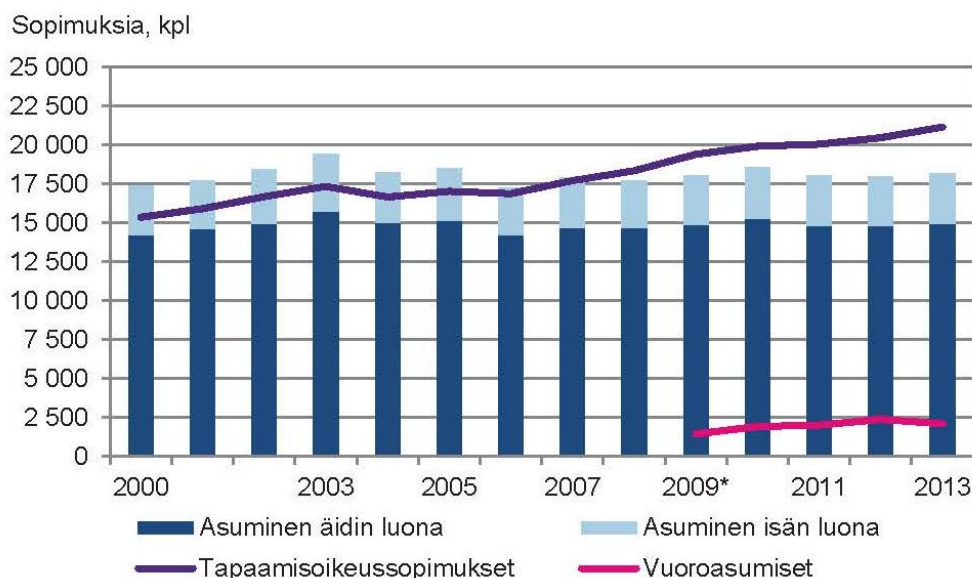
Kuten kuviosta 6 nähdään, vahvistettujen asumissopimusten määrä ja lapsen asumisen jakautuminen äidin tai isän luokse on pysynyt vuosittain melko vakaana. Sopimuksia on tehty vuosittain noin 18 000 kappaletta ja vuonna 2013 asumista koskevista sopimuksista 82 prosentissa päädyttiin lapsen asumiseen äidin luona. Vahvistettujen tapaamisoikeussopimusten määrä taas on kasvanut vuodesta 2005. Vuonna 2013 tehtiin 21 161 sopimusta tapaamisoikeudesta, kun vuonna 2005 tapaamisoikeussopimuksia tehtiin 17 040. (THL 2013, 3.) Tilastojen perusteella ei ole mahdollista saada selville, minkä vuoksi asumissopimusten määrä on pysynyt vakaana, mutta tehtyjen tapaamissopimusten määrä on kasvanut. Tapaamisoikeudesta tehdyt sopimukset ovat merkittäviä myös lapsen asumisen kannalta, sillä niiden avulla voidaan täydentää asumissopimusta ja laajentaa etävanhemman tapaamisoikeutta merkittävästi. Tapaamissopimuksen kautta etävanhemmalle voidaan määrätä niin laaja tapaamisoikeus laajennetulla tapaamisoikeussopimuksella, että lapsi tosiasiallisesti asuu yhtä paljon tai lähes yhtä paljon kummankin vanhempansa luona (vuoroasuminen). Tätä kutsutaan yleensä laajennetuksi tapaamisoikeussopimukseksi.⁶⁰

Vanhempien asuinpaikkojen välinen etäisyys voi olla merkittävä tekijä tapaamisten toteutumiselle. Vuonna 2005 etäisyys lähivanhemman luota etävanhemman luokse oli keskimäärin 53 kilometriä (Tilastokeskus 2007, 115). Tilaston mukaan matka etävanhemman luokse on sitä pidempi mitä vanhempi lapsi on. Lisäksi myös huoltomuoto heijastuu asuinpaikkojen väliseen etäisyyteen; lähimpänä toisiaan asuivat ne vanhemmat, jotka eivät olleet tehneet huoltosopimusta avioeron jälkeen (41 km). Yhteishuoltajuussopimuksen tehneet vanhemmat asuivat keskimäärin kymmenen kilometriä kauempana toisistaan (52 km) kuin ne eronneet, jotka eivät olleet lainkaan tehneet huoltosopimusta. Huoltomuodollahan, yhteishuoltajuudella, ei ole näiden vanhempien välillä eroa, vaan sillä, ovatko he turvautuneet eron jälkeen viralliseen sopimiseen lapsen hullosta vai järjestäneet asiansa keskenään. Pisin etäisyys etävanhempaan oli kun lapsen kanssa asuva vanhempi oli tämän yksinhuoltaja (74 km). (Tilastokeskus 2007, 115–116, 126.) Vaikka kyseisen tilaston perusteella ei voida vetää suoraan yhteyttä asumisetäisyyden ja vanhempien sovinnollisuusasteen välille, asuivat ne vanhemmat lähekkäimmin joiden huoltomuodon valinta tai hallinnointi vaati enemmän yhteydenpitoa. Toisaalta taas vanhemman muuttaminen kauas voi olla myös syy yksinhuoltoon päättymiseen, joten yhteyteen sovinnollisuuden ja asuinetäisyyden välillä tulee suhtautua varovaisesti. Tapaamisoikeuden toteuttaminen ja vanhempien asuinpaikkojen välinen etäisyys toisistaan voi muodostua myös konfliktierkäksi lapsen matkustamiskustannusten kautta, varsinkin jos vanhemmat asuvat etäällä tai vaikean matkan päässä toisistaan. Korkeimman oikeuden tapauksessa 2003:66 käsiteltiin tapaamiskustannusten jakautumista vanhempien kesken, ja tapauksessa vahvistettiin, että lähivanhempi saattaa voida olla vastuussa myös osaltaan tapaamiskustannuksista (Gottberg 2007, 165).

Mari Brobergin ja Mia Hakovirran tutkimuksessa on pyritty esittelemään etävanhemman tapaamista ja siihen vaikuttavia seikkoja yksinvanhempi- ja uusper-

⁶⁰ <http://www.ouka.fi/oulu/sosiaali-ja-perhepalvelut/lastenvalvojilta-usein-kysyttya>.

heissä.⁶¹ Tutkimuksen mukaan lähes 80 prosenttia yhden vanhemman perheiden lapsista ja noin 60 prosenttia uusperheissä asuvista lapsista tapasi vanhempaansa vähintään kerran kuussa vuonna 2002. Yhteensä noin 30 prosenttia tapasi etävanhempaansa tätä harvemmin. Vanhempien yhteistyön toimivuus, asuinpaikkojen välinen etäisyys, lapsen ja etävanhemman suhde sekä etävanhemman ottama taloudellinen vastuu olivat yhteydessä tapaamisten toteutumiseen: jos vanhempien yhteistyö toimi, yli 90 prosenttia lapsista tapasi etävanhempaansa vähintään kuukausittain ja 98 prosenttia niistä lapsista, jonka etävanhemman katsottiin kantavan taloudellista vastuuta, tapasi tätä ainakin kerran kuussa. Uusperheissä asuvat lapset tapasivat etävanhempiaan vähemmän kuin yksinvanhempien lapset, erityisesti jos etävanhempi oli isä. Tutkimuksessa ei käsitelty erikseen vuoroasumista tapaamisen erityismuotona, vaan tapaaminen oli jaettu viiteen kategoriaan tapaamistiheyden mukaan (joka päivä, joka viikko, joka kuukausi, muutaman kerran vuodessa, harvemmin). (Broberg & Hakovirta 2005.)

Kuvio 6 Sosiaalitoimen vahvistamat sopimukset asumisesta ja tapaamisoikeudesta 2000–2013, kpl. Taulukon lähde: THL 2013a, 3, kuvio 4, kuvankaappaus
Vuoroasumisista puuttuu kahden kunnan tiedot (Riihimäki ja Vantaa)

Vuodesta 2008 alkaen THL on tilastoinut asumis- ja tapaamisoikeussopimusten rinnalla lasten vuoroasumista.⁶² Tilastointi tapahtuu kuitenkin nimenomaisesti sopimusten rinnalla, eikä vuoroasuminen muodosta omaa erillistä sopimustyyppiään, vaan siitä sopiminen toteutetaan asumis- ja tapaamissopimusten kautta. Lisäksi asumista ei voi kirjata suoraan vuoroasumiseksi (kirjaamista käsitellään tarkemmin kappaleessa 5.4), vaan vuoroasumisesta tehtävästä sopimuksesta huolimatta lapsi on kirjattava virallisesti asumaan vain toisen vanhemman luokse. Tämän vuoksi saatavilla ei ole erillistä tilastoa siitä, miten asuminen jakautuu äidin luona asumisen, isän luona asumisen tai vuoroasumisen kesken. Vuonna 2013 vuoroasumisesta tehtiin yhteensä 2 118 sopimusta, mikä vastaa 10–12

⁶¹ Tutkimuksen aineistona oli vuonna Turun yliopiston vuonna 2002 toteuttama lapsiperheiden hyvinvointia koskeva postikysely lapsiperheille, joissa oli vähintään yksi alle 8-vuotias lapsi. Kyselyyn vastasi lähivanhempi.

⁶² Tosin vasta vuodesta 2010 lähtien tilasto on saatu kaikista kunnista.

prosenttia sekä asumis- että tapaamisoikeussopimusten määrästä. Vuoroasumisesta tehtyjen sopimusten määrä pieneni vuodesta 2012 noin 300 sopimuksella. Aiempina vuosina vuoroasumisesta tehtyjen sopimusten määrä on kasvanut vuosittain. Toisaalta vuoroasumisesta on saatavilla kattavaa tilastointia vasta neljältä vuodelta, joten sen perusteella ei voida tehdä vielä kovin pitkälle meneviä päätelmiä vuoroasumisen yleistymisestä tai sen suosion laskusta. (THL 2013, 3.)

Helsingin sosiaalitoimessa on tehty kyselyyn ja haastatteluihin perustuva selvitys lasten vuorottelevasta asumisesta puolen vuoden ajalta vuosilta 2003–2004 (Panttila 2005). Sopimuksia vuoroasumisesta tehtiin kyseisenä ajanjaksona yhteensä 25 kappaletta, tehtyyn kyselyyn vastasi yhteensä 35 vanhempaa, ja haastatteluja tehtiin yhdeksän. Pienehkön aineiston ja verrattain pitkän kuluneen ajan perusteella ei ole mahdollista luoda laajempaa kuvaa vuoroasumisesta ilmiönä, mutta selvityksessä esiin tulleet vanhempien yhteistoiminnan merkitys ja vanhempien käsitykset vuoroasumiseen päättämisestä ovat varmasti ajankohtaisia tälläkin hetkellä. Myös Nuoret Helsingissä 2011 -tutkimuksessa on tarkasteltu vuoroasumista. Vuonna 2011 kaikista kyselyyn vastanneista 13–18-vuotiaista nuorista 9,5 prosenttia (luku vastaa hieman yli 26,2 prosenttia nuorista, jotka kertoivat, etteivät asu yhdessä molempien vanhempiensa kanssa) kertoi asuvansa vuorotellen vanhempiensa luona.⁶³ Vuoroasuminen oli hieman yleisempää nuoremmilla lapsilla, ja kyselyn mukaan 11–12-vuotiaista 13 prosenttia asui vuorotellen vanhempiensa luona. Kyselyn otoksen mukaan helsinkiläisten 13–17-vuotiaiden nuorten ilmoittamat asuinpaikat poikkesivat jonkin verran siitä, miten nuorten on tilastoitu asuvan Helsingissä. Yhden vanhemman kanssa asuvien nuorten osuus oli kyselyn mukaan pienempi kuin kirjaustilastojen perusteella. (Keskinen & Nyholm 2012, 87–89.) Vaikka kyselyn perusteella ei ole mahdollista arvioida laajemmin alle 18-vuotiaiden lasten asumisjärjestelyitä, tuli kyselyssä esille vuoroasumisen vakiintunut asema eron jälkeisenä asumisjärjestelynä, sekä se, miten asumisen kirjaaminen ja tosiasiallinen asuinpaikka eivät välttämättä vastaa toisiaan.

5.3 Vuoroasuminen Ruotsissa

Ruotsissa vuoroasumisesta ja eron jälkeisistä asumisjärjestelyistä on saatavilla kattavampaa tilastotietoa. Suurin osa vanhemmista pääsi keskenään yhteisymmärrykseen lapsen asumisesta ja vain alle kymmenesosa käytti kunnan sosiaalitoimen apua sopimukseen pääsemiseen. Niistä perheistä, joissa lapsi asui suunnilleen yhtä paljon molempien vanhempien luona, noin 92 prosenttia pääsi keskenään yhteisymmärrykseen lapsen asumisesta. (SCB 2014, 133.) Vuoroasuminen on yleistynyt ja vuonna 2012 35 prosenttia eroperheiden lapsista vuoroasui vanhempiensa luona. Vuoroasumisjärjestely on yleisintä 7–9-vuotiailla lapsilla, joista noin puolet asui vuorotellen vanhempiensa luona vuonna 2012. Silti yleisintä eron jälkeen on, että lapsi asuu kokonaan (n. 30 %) tai pääasiassa äitinsä luona (n. 23 %). (SCB 2014, 21–24.)

⁶³ 16–18-vuotiaiden osalta kyselyyn vastasi 11 lukiota ja vain yksi ammattioppilaitos, joten heidän osaltaan kysely kertoo ennemminkin lukiolaisten asumisesta. (Keskinen & Nyholm 2012, 12.)

Ruotsissa on selvitetty vanhempien tulo- ja koulutustason vaikutusta asumisjärjestelyihin. Vuoroasuminen on yleisintä, jos molemmat vanhemmat ovat korkeasti koulutettuja ja hyvätuloisia. Tosin isien osalta vuoroasumisen ja sosiodemografisten tekijöiden yhteys oli vahvempi. Jos molemmat vanhemmat ovat hyvätuloisia, noin kuusi kymmenestä lapsesta vuoroasui vanhempiensa luona vuonna 2012. Jos molemmat vanhemmat ovat pienituloisia, vain 13 prosenttia lapsista asui vuorotellen vanhempiensa luona ja noin kaksi kolmasosaa äidin luona. Myös sukupuolella ja tulotasolla oli vaikutusta lapsen asumiseen: jos äiti oli isää korkeatuloisempi, asui noin kaksi kolmasosaa lapsista äidin luona ja vain noin neljäsosa vuorotellen vuonna 2012. Jos isän tulot olivat paremmat, noin 45 prosenttia lapsista asui äidin luona ja noin 40 prosenttia vuorotellen. (SCB 2014, 26–27.) SCB:n raportti sisältää kattavasti myös muuta tilastotietoa vuoroasumisesta Ruotsissa, jota kaikkia ei ole kuitenkaan mahdollista käsitellä tässä katsauksessa. Hyvän tulo- ja koulutustason lisäksi mainittakoon muina tekijöitä vuoroasumisen yleisyydelle muun muassa vanhempien asuminen samassa kunnassa, äidin asuminen yhdessä jonkun kanssa ja että isä asuu yksin sekä se, että vanhemmat ovat eronneet alle kaksi vuotta sitten. (SCB 2014, 29–33.)

5.4 Asuinpaikan kirjaaminen

Suomessa lapsen asuinpaikan kirjaamiseen ei ole annettu erillistä ohjetta, vaan vanhemmat saavat päättää siitä keskenään. Suomen lainsäädännössä asuinpaikan kirjaaminen on kytketty asumisjärjestelyihin, eikä kirjaamispaikalle ole annettu itsenäistä merkitystä, vaikka sen oikeusvaikutukset ovat merkittävät: lapsilisä ja elatustuki maksetaan lähtökohtaisesti sille vanhemmalle, jonka luona lapsi on kirjoilla. Myös koulu, koulukuljetukset ja oikeus päivähoitopaikkaan määräytyvät lapsen asuinkunnan mukaan. Tämä on erityisen merkittävää, jos vanhemmat asuvat eri kunnissa. Lisäksi asumistukea ja toimeentulotukea myönnettäessä lapsi voidaan ottaa huomioon vain toisen vanhemman ruokakunnan jäsenenä. (HO 2007, 14.)

Ruotsissa lapsen asuinpaikan kirjaamisesta vuoroasumistilanteissa on säädelty laissa (Folkbokföringslag (1991:481)) ja lisäksi Skatteverket⁶⁴ on antanut asiasta tarkemman ohjeen. Myös Ruotsissa on lähtökohtana, että vanhemmat saavat päättää, kumman luokse lapsi kirjataan asumaan (Folkbokföringslag 7a §), jos lapsi oleskelee molempien luona suunnilleen yhtä paljon ja vanhemmat pääsevät asiasta yhteisymmärrykseen. Skatteverketin mukaan tilanne on näin, jos vanhemmilla on lapsen yhteishuoltajuus ja lapsi asuu molempien vanhempien luona suunnilleen yhtä paljon. Jos näin ei toimita, tai jos vanhemmat ovat eri mieltä, lapsi kirjataan asumaan sen vanhemman luokse jonka luona tämä asuu enemmän. Kuitenkin jos lapsi asuu yhtä paljon molempien vanhempien luona, hänet pidetään kirjoilla vanhempien viimeisessä yhteisessä asunnossa,

⁶⁴ <https://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/flytta/barnsfolkbokforing.4.2b543913a42158acf800010284.html>.

vaikka lapsi viettäisikin hieman enemmän aikaa toisessa asunnossa. Viime kädessä Skatteverket voi ratkaista minne lapsi kirjataan asumaan.⁶⁵

On tärkeää pitää erillään sopimuksella sovittu asuinpaikka ja kirjattu hallinnollinen asuinpaikkamerkintä. Lukuun ottamatta THL:n Lapsen elatus ja huolto-tilastoa, tässä esityksessä käsiteltyt asumista koskevat tilastot perustuvat siihen, mihin lapset on kirjattu asumaan. THL:n tilasto taas perustuu siihen, miten vanhemmat ovat sopineet lapsen asumisesta. Lapsen kirjattu asuinpaikka taas on merkintä lapsen asuinpaikasta väestörekisterissä. Gottberg toteaaakin, että kirjausmerkintä ei vaikuta mitenkään oikeudellisiin huolto- ja vastuusuhteisiin, eikä muuttolmoituksella näin ole sitovaa vaikutusta (Gottberg 1997, 53). Olisi mielenkiintoista saada tietää, miten kirjattu asuinpaikka ja todellinen asuinpaikka vastaavat toisiaan, mutta niiden kohdistumista ei ole mahdollista saada selville edellä mainittujen tilastojen avulla.

Försäkringskassan (2011)⁶⁶ on kuitenkin tehnyt tutkimuksen siitä, miten hyvin kirjauspaikka ja asuinpaikka vastaavat Ruotsissa toisiaan. Jos lapsi asuu suunnilleen yhtä paljon molempien vanhempien luona, hänet on kirjattu asumaan äidin luokse 65 prosentissa tapauksista. Jos lapsi asuu enimmäkseen toisen vanhemman luona, on hänet useimmiten myös kirjattu tämän luokse asumaan. Toisaalta on yleisempää, että lapsi on kirjattu äidin osoitteeseen, vaikka tämä asuisi isänsä luona ainoastaan (10 % tapauksista) tai pääasiassa (18 % tapauksista), verrattuna tilanteeseen, jossa lapsi on kirjattu isän luokse, vaikka tämä asuu ainoastaan (1 %) tai pääasiassa (5 %) äitinsä luona. Noin 60 prosentissa tapauksista lapsen tosiasiallinen asuminen vastaa kirjaamispaikkaa.⁶⁷ Edellä kuvattu on tärkeää taustatietoa muiden perhettä käsittelevien tilastojen tarkastelulle, jotka perustuvat lapsen kirjaamispaikan mukaiselle tilastoinnille. (Försäkringskassan 2011, 40 ja SOU 2011, 107.) Vaikka Ruotsin tilanteesta ei voi suoraan päätellä asetelman vastaavuutta Suomen olosuhteisiin, se viittaa siihen, ettei osoite ole aina yksi ja sama. Tämä voi vääristää joitakin tilastoja, jos niissä pyritään kuvaamaan perherakennetta nimenomaan kirjatun asumisen perusteella.

⁶⁵ Keskustelupalstoilla on tullut usein esiin virheellinen käsitys siitä, että Ruotsissa olisi mahdollista kirjata lapsi asumaan molempien vanhempien luokse. Näin ei kuitenkaan ole, vaan lapsi voi olla kirjattuna vain toisen vanhemman luokse. Ruotsissa lapsilisää ja elatus-tukea on kuitenkin mahdollista saada, vaikka lapsi ei olisikaan kirjoilla vanhemman luona (molemmat on myös mahdollista jakaa vanhempien kesken vuoroasumistilanteessa).

⁶⁶ Socialförsäkringsrapport 2011:5, *Särlevande föräldrar och deras barns boende och underhåll*.

⁶⁷ Mainitut prosenttiluvut on koostettu äidin vastausten perusteella, mutta isän vastausten perusteella osuukien suhde lähes sama.

6 YHTEENVETO

6.1 Tiivistelmä havainnoista

Edellisissä jaksoissa on pyritty luomaan kuvaa eroperheiden taloudellisesta asemasta erittelemällä julkisia tilastoja, lainsäädäntöä ja sosiaalitoimen sopimusmahdollisuuksia. Tilastojen yhteydessä on käsitelty seikkoja, jotka kuitenkin vaikeuttavat kokonaiskuvan hahmottamista. Tällaisia seikkoja on muun muassa asumisen luokittelu, jota on käsitelty asuinpaikan kirjaamista koskevassa kappaleessa 5.4. Myös vanhempien vapaus sopia lasta koskevista asioista vapaamuotoisesti vaikeuttaa kokonaiskuvan luontia erityisesti lapsen elatuksesta, kuten elatusvelvollisuutta koskevassa kappaleessa 2.1 on käsitelty: vaikka perhemuoto muuttuu, muutos ei kerro, miten lapsen huolto, asuminen tai elatus on järjestetty. Huolimatta siitä, että sosiaalitoimesta ja tuomioistuimista on saatavissa tietoa lasta koskevista sopimuksista ja näiden perusteella on koottu tilastotietoa lapsen elatuksesta, asumisesta ja tapaamisesta, ei saatavilla olevien tilastojen avulla ole ollut mahdollista saada tietoa toteutuneista elatusmaksuista, tapaamista, tai siitä, miten asumissopimukset vastaavat lapsen todellista asuinpaikkaa. Tässä luvussa esitetäänkin katsauksen keskeisimmät havainnot tilastoinnin puutteellisuudesta nousevat ongelmat ja varaukset huomioon ottaen.

Eroperheet

Tilastoista on mahdollista havaita yhden vanhemman perheiden muita perhetyyppinä selvästi heikompi taloudellinen asema. Heidän keskitulonsa on erkaantunut perheiden keskitulosta eniten 2000-luvun aikana, ja yhden vanhemman perheet erottuvat tulonsiirtojen saajina muista perhemuodoista erityisesti asumistuen ja toimeentulotuen osalta, sillä heidän taloutensa on riippuvaisempi mainituista tulonsiirroista. Myös yhden vanhemman perheiden lasten köyhyysriski oli muita perhetyyppinä merkittävästi suurempi. Heikoimmassa asemassa ovat perheet, joissa lapsi asuu ainoastaan äitinsä kanssa. (Tilastokeskus 2011, Kelasto; Yleisen asumistuen saajaruokakunnat; THL 2013b, 3 ja Salmi et al. 2009, 85.)

Vaikka erotilanteissa yksin lapsen tai lapsien kanssa jäävän, yleensä äidin, heikompi taloudellinen asema tulee selvästi esille tilastoista, eivät julkiset tilastot kykene kuvaamaan monimuotoisia erotilanteita ja asumisjärjestelyitä kovin hyvin. Suurin osa perheitä koskevista tilastoista keskittyy kuvaamaan perheitä yleensä, eikä erillistä tilastoa nimenomaan eroperheistä ole saatavilla. Erossa vanhempi, jonka luona ei asu lapsia, katoaa myös kokonaan perheellisten tilastoista, joten ainoastaan lähivanhempi yksinvanhempana jää kuvaamaan eroperheitä. Usein perhetilastoissa erottelu on tehty nimenomaan sen mukaan, onko kyseessä avioliitto vai avoliitto tai yhden vai kahden vanhemman perhe, eikä uusperheitä ole otettu erikseen huomioon taloudellista asemaa koskevissa tilastoissa. Eroperheiden erottaminen omaksi ryhmäkseen ja tarkempien tietojen saaminen niiden kautta on vaikea tehtävä, kuten edellä on tullut ilmi. Jotta eroperheiden asemaa tai vuoroasumista olisi mahdollista selvittää tarkemmin, olisi mielekästä tehdä kohdistetusti heitä koskeva tutkimus, jossa selvitetäisiin lapsen asumisen tosiasiallista sijoittumista ja jakautumista vanhempien kesken, tukien jakautumis-

ta sekä miten ja mistä lähteistä lapsen elatus muodostuu. Ruotsissa tehty mietintö eroperheistä (SOU 2011) ja raportti eroperheiden asumisesta (SCB 2014) ovat hyviä esimerkkejä laajoista eroperheitä koskevista katsauksista, joissa on selvitetty nimenomaan eroperheiden asemaa tarkemmin kuin julkisten tilastojen valossa on mahdollista.

Lapsen elatus

Kuten jaksossa 2 on käsitelty, laadittujen elatusapusopimusten määrä on kasvanut vuosittain; vuonna 2013 elatusapusopimuksia tehtiin 48 607 kappaletta, ja ne koskettivat 4,5 prosenttia lapsiväestöstä (THL 2013, 1–2). Samana vuonna vahvistettu elatusapu oli yleisimmillään alle 67 euroa kuukaudessa (22 % sopimuksista) tai samaa suuruusluokkaa (151,85 euroa kuukaudessa) täysimääräisen elatustuen kanssa (18 % sopimuksista). Suurin luokka oli kuitenkin euromäärältään vahvistamaton elatusapu, jonka osuus on yli kaksinkertaistunut vuodesta 2008; vuonna 2013 sen osuus elatusavuista oli noin 30 prosenttia. (THL 2013, Liitetaulukko 1b.) Kyseiseen luokkaan kuuluvat sopimukset, joissa euromäärää ei ole haluttu vahvistaa, tai sitä ei ole voitu vahvistaa elatusvelvollisen taloudellisen aseman vuoksi.

Vuonna 2013 Kela maksoi yhteensä 185 miljoonaa euroa elatustukea. Tukea saaneita lapsia oli 101 409, mikä vastaa 9,4 prosenttia lapsiväestöstä. Elatustukea maksettiin lasta kohden keskimäärin 144,79 euroa kuukaudessa. Elatustukea saaneiden lasten määrä sekä ei-korvattavan elatustuen määrä ja maksetun elatustuen kokonaismäärä on kasvanut vuodesta 2010, kun taas elatusapuvelallisten että perittävän elatusavun määrä on vähentynyt samalla ajanjaksolla. Elatustuen maksaminen ja elatusapuvelan perintä on siirtynyt kunnilta Kelalle 2009, joka on mahdollisesti tehostanut elatusapuvelan perintää ja vähentänyt velan ja velallisten määrää. Vuonna 2013 maksetusta elatustuesta 46,4 prosenttia oli elatusapuvelallisten puolesta maksettua elatustukea ja 53,6 prosenttia ei-korvattavaa elatustukea. (Kela 2013c, 271, Kela 2013a, 76.) Elatustukea maksetaan hieman useammin sen takia, ettei elatusvelvollista ole tai että vanhempi ei kykene maksamaan elatusapua kuin että vanhempi laiminlöisi elatusavun maksun. Tämä on samassa linjassa sen kanssa, että vahvistamattoman elatusavun määrä ja sellaisten elatusapuvelvollisten, joilla ei voida vahvistaa elatusvelvollisuutta, määrä olisi kasvanut. Vaikka nämä ovat linjassa keskenään, ei tilastojen perusteella ole mahdollista tehdä suoraan johtopäätöstä, että ne olisivat suoraan yhteydessä toisiinsa, kuten kappaleessa 3.2 on tarkemmin eritelty.

Huolto, asuminen ja tapaamisoikeus

Sopimuksia lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta tehtiin vuonna 2013 yhteensä 46 060 kappaletta, ja ne koskettivat 4,3 prosenttia lapsiväestöstä. Huoltosopimuksia tehtiin sosiaalitoimessa 33 910 kappaletta vuonna 2013, ja niistä 93 prosentissa vanhemmat päätyivät lapsen yhteishuoltoon (THL 2013, 2). Kyseisessä osuudessa on kuitenkin mukana myös muun muassa avopuolisoiden tekemät huoltosopimukset. Jos vanhemmat sopivat yksinhuoltajuudesta, oli äiti (6 %) todennäköisemmin yksinhuoltaja kuin isä (1 %) vuonna 2013. Samana

vuonna myös 82 prosentissa asumissopimuksista päädyttiin siihen, että lapsi asuu äitinsä luona.

Laadittujen asumissopimusten määrä on pysynyt vakaana eli noin 18 000 vuosittaisessa sopimuksessa 2000-luvun alusta lähtien. Tapaamisoikeussopimusten määrä on puolestaan kasvanut vuosittain: niitä laadittiin vuonna 2013 yhteensä 21 161 kappaletta verrattuna 17 040 kappaleeseen vuonna 2005. Vuonna 2013 asumis- ja tapaamisoikeussopimusten rinnalla tehtiin 2 118 sopimusta vuoroasumisesta. (THL 2013, 3.) Koska vuoroasumisesta ei ole mahdollista tehdä erikseen sopimusta, se on mukana asumista ja tapaamisoikeutta koskevissa sopimuksissa, joista noin kymmenesosa koskee vuoroasumista. Vuoroasuminen on kuitenkin oletetusti oheista osuutta suurempaa, sillä myös siitä on mahdollista sopia vapaamuotoisesti. Ruotsissa 92 prosenttia vuoroasumisen valinneista oli saanut sovittua lapsen asumisesta sovinnollisesti (SCB 2014, 133). Tämä kuvaa hyvin myös sitä, että vuoroasumisjärjestelyyn päädytään oletettavasti helpoimmin, kun vanhemmat ovat sovinnollisia. Tämän vuoksi vanhemmat eivät myöskään välttämättä koe tarvetta hakea sosiaalitoimen vahvistusta järjestelylleen. Selvitysten ja tutkimusten näkökulmasta se luonnollisesti vaikeuttaa tiedonsaantia vuoroasumisen yleisyydestä tai yleistymisestä.

Edellisissä jaksoissa on pyritty luomaan kuvaa eroperheiden taloudellisesta asemasta erityisesti sosiaalitoimen sopimusten kautta. Tilastojen yhteydessä on käsitelty seikkoja, jotka voivat vaikeuttaa kokonaiskuvan hahmottamista. Tällaisia ovat olleet muun muassa asumisen luokittelu, jota on käsitelty asuinpaikan kirjaamista koskevassa kappaleessa 5.4. Myös vanhempien vapaus sopia lasta koskevista asioista vapaamuotoisesti vaikeuttaa kokonaiskuvan luontia erityisesti lapsen elatuksesta, kuten elatusvelvollisuutta koskevassa kappaleessa 2.1 on käsitelty: vaikka perhemuoto muuttuu, muutos ei kerro miten lapsen huolto, asuminen tai elatus on järjestetty. Huolimatta siitä, että sosiaalitoimesta ja tuomioistuimista on saatavissa tietoa lasta koskevista sopimuksista ja näiden perusteella on koottu tilastotietoa lapsen elatuksesta, asumisesta ja tapaamisesta, ei saatavilla olevien tilastojen avulla ole ollut mahdollista saada tietoa toteutuneista elatusmaksuista, tapaamista, tai siitä, miten asumissopimukset vastaavat lapsen todellista asuinpaikkaa.

6.2 Lopuksi

Tässä katsauksessa on pyritty luomaan kuvaa lapsen elatuksesta, vuoroasumisesta ja muista eroperheitä koskevista järjestelyistä erityisesti tilastojen kautta, mutta se on osin haastavaa, kuten edellä on käsitelty. Kokonaisvaltaisen, eri näkökohtia huomioon ottavan tiedon puute on siinä mielessä harmillista, että se hankaloittaa paitsi erityyppisten eroperhejärjestelyjen hahmottamista ja ymmärtämistä ylipäänsä myös järjestelmiin sisältyvien ongelmakohtien tunnistamista. Ero on usein kokonaisuudessaan stressaava, lapsen ja vanhempien elämää muokkaava tapahtuma, jossa vanhempien välien merkitys korostuu sovittaessa lasta koskevista asioista.

Konfliktiherkkyys, sovinnollisuus ja konfliktien välttäminen onkin nostettu esille tuoreissa eroperheitä koskevissa esityksissä, kuten Ruotsin sosiaaliministeriön katsauksessa (SOU 2011) sekä Sanna Koulun (2014) tuoreessa väitöskirjassa.

Lisäksi vanhempien keskinäinen, eriarvoinen asema voi korostua erilaisten taloudellisten tukien saamisessa, sillä niiden edellytykset eivät välttämättä ole täysin selkeitä varsinkaan monimuotoisissa asumisjärjestelyissä: lapsilisä on kytketty lapsen tosiasialliseen hoivaan, yleinen asumistuki lapsen kirjaamispaikkaan ja elatusavun sijasta maksettavaa elatustukea voidaan maksaa, jos lapsi ei asu elatusvelvollisen luona (Elatusturvalaki 8 §). Kirjoilla oleminen toisen vanhemman luona ei kuitenkaan välttämättä kuvaa lapsen tosiasiallista asumistilannetta, vaan se voi tarkoittaa käytännössä joko jonkinasteista asumista, pääasiallista asumista tai tasapuolista asumista kahdessa paikassa vuorotellen. Kotitalouden ”jäsenyyden aste” voi siis vaihdella, samoin eri talouksissa annetun hoivan muoto ja taso. Kun osa tuista on kytketty lapsen asuinpaikkaan ja taustaoletuksena on, että lapsi asuu vain yhdessä paikassa, voi tämä vaikeuttaa tukien kohdistumista. Monimuotoiset asumisjärjestelyt ja perhemuodot ovatkin johtaneet siihen, etteivät tukien edellytykset välttämättä kohtaa niiden tarkoitusta.

Merkityksellistä lapsesta sopimisen kannalta on myös sopimuskontrollin ja kautuminen vanhempien ja julkisen vallan välillä. Tämä tulee esille sosiaalitoimessa tehtävän sopimusten vahvistamisen, muuttamisen sekä tuomioistuinkontrollin kautta (sopimuksen sisällön arviointi) (Koulu 2014, 214). Koulu on käsitellyt tätä erityisesti huolto-, asumis- ja tapaamisoikeussopimusten osalta, mutta tässä katsauksessa on keskitytty etupäässä vanhempien sopimuksiin lapsen elatuksesta. Lähtökohtaisesti vanhemmat voivat sopia elatuksesta keskenään, mutta esimerkiksi elatustuen saamiseksi tai elatusavun verovähennyskelpoisuuden aktivoimiseksi sopimus tulee vahvistaa sosiaalitoimessa tai tuomioistuimessa, ja tämän kautta lapsen etu tulee arvioitavaksi myös ulkoapäin. Mikään ei silti estä vanhempia sopimasta lapsen elatuksesta vapaamuotoisesti keskenään, jos heillä on siihen valmiudet ja työkalut. Tämä kytkeytyy myös sovinnollisuuteen; jos vanhemmat kykenevät päättämään elatuksesta sovussa, ei heidän keskinäiseen sopimukseensa puututa.

Erotilanteet voivat siis olla hyvin monipolvisia- ja muotoisia, eikä kaikkia konfliktiherkkiä kysymyksiä ole ollut mahdollista käsitellä tässä katsauksessa. Koska pääpaino on pidetty rahavirtoihin ja vuoroasumiseen liittyvissä kysymyksissä, tarkastelun ulkopuolelle on jouduttu jättämään lapsen asemaan liittyviä merkittäviä kysymyksiä esimerkiksi valvottuihin tapaamisiin, lastensuojeluun ja kansainväliskytkeäisiin tapauksiin liittyen. Toisaalta on myös huomionarvoista, että monia eroon liittyviä konflikteja ei voida edes ratkaista sosiaalitoimen sopimuksin tai lainsäädäntöuudistuksin. Näin oikeudelliselta kannalta merkitykselliset seikat lapseen liittyvistä kysymyksistä eivät välttämättä ole eron kohdanneille kriittisiä, vaan konfliktit lopulta palautuvat vanhempien keskinäisiin väleihin, käsityksiin ja tunteisiin.

Kiitokset

Haluamme kiittää suunnittelija Antti Rissasta ja korkeakouluharjoittelijana toiminnutta Marjut Aikiota arvokkaista kommentteista käsikirjoitukseen.

KIRJALLISET LÄHTEET

- Broberg, Mari & Hakovirta, Mia: *Lapsen ja etävanhemman tapaaminen yksinhuoltaja- ja uusperheissä – lähivanhemman näkökulma*, Janus 02/05, 137–153. (Broberg & Hakovirta 2005)
- Försäkringskassan: *Barnet bor växelvis ungefär lika mycket hos båda föräldrarna*, <http://www.forsakringskassan.se/privatpers/foralder/separerar/vaxelvist>, vierailtu 16.7.2014.
- Försäkringskassan: *Socialförsäkringsrapport 2011:5, Särlevande föräldrar och deras barns boende och underhåll*. (Försäkringskassan 2011)
- Försäkringskassan: *Underhållsstöd*, http://www.forsakringskassan.se/privatpers/foralder/separerar/bor_hos_mig/underhallsstod, vierailtu 16.7.2014.
- Gottberg, Eva: *Perhe, elatus ja sosiaaliturva*, Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Yksityisoikeuden sarja A:80, Turku 1995. (Gottberg 1995)
- Gottberg, Eva: *Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakkotäytäntöönpano*, Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Yksityisoikeuden sarja A:93, Turku 1997. (Gottberg 1997)
- Gottberg, Eva: *Perhesuhteet ja lainsäädäntö*, Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Yksityisoikeuden sarja A:112, 3. täysin uudistettu painos, Turku 2005. (Gottberg 2005)
- Gottberg, Eva: *Lapsen ja muualla asuvan vanhemman henkilökohtaisen suhteen säätelystä*, Defensor Legis 2/2007, 155–170. (Gottberg 2007)
- Gottberg, Eva: *Perhesuhteet ja lainsäädäntö*, Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Yksityisoikeuden sarja A:117, 4. painoksen muuttumaton lisäpainos, Turku 2008. (Gottberg 2008a)
- Gottberg, Eva: *Lapsen subjektiudesta ja osallisuudesta huoltokysymyksissä ja lastensuojelussa*, Defensor Legis 3/2008, 319–333. (Gottberg 2008b)
- Haataja, Anita: *Ensisynnyttäjät 2000-luvulla – Äitien työmarkkina-aseman muutokset sekä taustatietoa vanhempainvapaiden kohdentumisesta yrityksiin ja yritysjohdon mielipiteistä perhevapaisiin*, Kelan tutkimusosasto, Työpapereita 63/2014. (Haataja 2014)
- Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke 2007:2, *Lapsen huolto, tapaamisoikeus ja elatus*, päivitetty 6.11.2009. (HO 2007)
- Kaisto, Janne & Oulasmaa, Petri: *Lapsen elatus – Elatusavun vahvistaminen ja muuttaminen*, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1994. (Kaisto & Oulasmaa 1994)
- Karhuvaara, Marjatta: *Näkökulmia vuoroasumiseen*, Erofoorumi 27.11.2013, puheenvuoron esityskalvot. (Karhuvaara 2013)
- Kela, *Elatustuki*, http://www.kela.fi/elatustuki_maara-ja-maksaminen, vierailtu 11.6.2014.
- Kela, *Lapsilisä*, http://www.kela.fi/lapsilisä_maara, vierailtu 11.6.2014.
- Kela, *Elatusvelvollisen maksuvaikkeudet*, http://www.kela.fi/elatusvelvolliselle_maksuvaikkeudet, vierailtu 24.7.2014.
- Kela, *Lapsilisän etuusohje*. päivitetty 11.3.2013.
- Kela, *Lapsiperhe-etuustilasto 2010/2013*. (Kela 2010/Kela 2013a)
- Kela, *Tilasto lapsilisistä 2013*. (Kela 2013b)
- Kela, Tilastotietokanta Kelasto. Raportit *Elatustuen saajat ja keskimääräiset tuet, Maksetut elatustuot ja Lapsilisän saajat ja maksetut lapsilisät*. <http://www.kela.fi/kelasto>.
- Kela, *Tilastollinen vuosikirja 2013*. (Kela 2013c)
- Keskinen, Vesa & Nyholm, Anna Sofia: *Nuoret Helsingissä 2011 – Vapaalla, koulussa, vaikuttamassa*, Helsingin kaupungin tietokeskus, 2012:3. (Keskinen & Nyholm 2012)
- Koulu, Sanna: *Lapsen huolto- ja tapaamissopimukset*, Lakimiesliiton kustannus, Vantaa 2014. (Koulu 2014)
- Lasola, Marjukka (toim.): *Oikeusolot 2009*, Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, OPTL 244, Helsinki 2009. (Lasola 2009)
- Maistraatti: *Isyyden vahvistamisen tunnustaminen*, http://www.maistraatti.fi/fi/Palvelut/kotikunta_ja_vaestotiedot/Isyyden-tunnustamisen-vahvistaminen, vierailtu 11.6.2014

- Oikeusministeriön ohje lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi, 2007:2. (OM 2007)
- Okkonen, Kaisa-Mari: *Erolasten arki ei välity tilastoihin*, Tilastokeskuksen Hyvinvointikatsaus 1/2014 [verkkojulkaisu]. (Okkonen2014a)
- Okkonen, Kaisa-Mari: *Suomessa toimeentulovaikkeudet koettelevat erityisesti yksinhuoltajaperheitä*, Tilastokeskuksen Hyvinvointikatsaus 1/2014 [verkkojulkaisu] (Okkonen 2014b)
- Oulun kaupunki, sosiaali- ja terveystoimen palvelut: *Kysymyksiä isyydestä, elatusavusta, huollost ja tapaamisoikeudesta*, <http://www.ouka.fi/oulu/sosiaali-ja-perhepalvelut/lastenvalvojilta-usein-kysyttya>, vierailtu 11.6.2014.
- Panttila, Raija: *Kahden kodin lapsuus, Katsaus lapsen vuorottelevan asumisen kirjallisuuteen ja käytännön toteutukseen*, SOCCA:n ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja 1/2005. (Panttila 2005)
- Salmi, Minna & Sauli, Hannele & Lammi-Taskula, Johanna: *Lapsiperheiden toimeentulo*. Teoksessa Lapsiperheiden hyvinvointi 2009. Lammi-Taskula & Johanna, Karvonen Sakari & Ahlström, Salme (toim.). Terveystieteen ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki 2009, 78–92. (Salmi et al. 2009)
- Salminen, Sakari: *Lapsen elatus, elatusapu ja elatusurva*, Teoksessa Lapsen asema erossa. Marjukka Litmala (toim.). WSOY Lakitieto, Juva 2002, 169–250. (Salminen 2002)
- Salminen, Sakari: *Lapsikorotuksen vaikutus lapsen elatusapuun*, Oikeustieto 5/2007, Kommentoituja oikeustapauksia, 32–35. (Salminen 2007)
- Skatteverket, Barnfolkbokföring, <https://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/flytta/barnsfolkbokforing.4.2b543913a42158acf800010284.html> vierailtu 18.7.2014.
- Socialdepartementet, Statens offentliga utredningar: *Betänkande av Utredningen om ekonomi och föräldrasamarbete vid särlevnad, Fortsatt föräldrar – om ansvar, ekonomi och samarbete för barnets skull*, SOU 2011:51, Stockholm 2011. (SOU 2011)
- Socialdepartementet, Departementsserien: *Utbetalning av barnbidrag och flerbarnstilllägg*, Ds 2013:42, Stockholm 2013. (Ds 2013)
- Sosiaali- ja terveystoimen ministeriö, Kuntainfo 11/2013 ja 06/2014 (STM 2013/ STM 2014)
- Statistiska centralbyrån (SCB): *Olika familjer lever på olika sätt – om barns boende och försörjning efter en separation*, Demografiska rapporter, 2014:1. (SCB 2014)
- Taskinen, Sirpa: *Lapsen etu erotilanteissa*, Opas sosiaalitoimelle, Stakes, Oppaita 46, Saarijärvi 2001. (Taskinen 2001)
- Terveystieteen ja hyvinvoinnin laitos: *Lapsen elatus ja huolto 2009, 2010 ja 2013* (verkkojulkaisu). (THL 2009/2010/2013a)
- Terveystieteen ja hyvinvoinnin laitos, tieto- ja indikaattoripankki SOTKANet. (SOTKANet)
- Terveystieteen ja hyvinvoinnin laitos: *Toimeentulotuki 2012* (verkkojulkaisu). (THL 2013b)
- Tilastokeskus, Stakes: *Suomalainen lapsi 2007*, Väestö 2007, Helsinki 2007. (Tilastokeskus 2007)
- Tilastokeskus, Suomen virallinen tilasto (SVT): *Perheet 2012 ja 2013* (verkkojulkaisu). (Tilastokeskus 2012/2013a)
- Tilastokeskus, Suomen virallinen tilasto (SVT): *Siviilisäädyn muutokset 2013* (verkkojulkaisu). (Tilastokeskus 2013b)
- Tilastokeskus, Suomen virallinen tilasto (SVT): *Tulonjakotilasto 2011* (verkkojulkaisu). (Tilastokeskus 2011)
- Valkama, Elisa & Litmala, Marjukka: *Lasten huoltoriidat käräjäoikeuksissa*. OPTL:n julkaisuja 224. Helsinki 2006. (Valkama & Litmala 2006)
- Valkama, Elisa & Litmala, Marjukka: *Lasten huoltoriidat hovioikeuksissa*. OPTL:n julkaisuja 234. Helsinki 2008. (Valkama & Litmala 2008)
- Verohallinto, Vero.fi: *Elatusvelvollisuusvähennys*, [http://www.vero.fi/fi-FI/Syventavat_veroohjeet/Henkiloasiakkaan_tuloverotus/Vahennykset_ansiotulosta_ja_verosta/Elatusvelvollisuusvahennys\(27587\)](http://www.vero.fi/fi-FI/Syventavat_veroohjeet/Henkiloasiakkaan_tuloverotus/Vahennykset_ansiotulosta_ja_verosta/Elatusvelvollisuusvahennys(27587)), vierailtu 25.8.2014
- Väestöliitto, http://www.vaestoliitto.fi/tieto_ja_tutkimus/vaestontutkimuslaitos/tilastoja-ja-linkkejat/tilastotietoa/perheet/yksinhuoltajaperheet_suomessa, vierailtu 11.6.2014.

Virallislähteet

Suomi

Elatustukilaki (29.8.2008/580)

Hallituksen esitys eduskunnalle isyyslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi, HE 91/2014 vp

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lapsen elatuksen turvaamisesta HE 89/1976 vp

Hallituksen esitys eduskunnalle lapsen asemaa koskevan lainsäädännön uudistamisesta, HE 90/1974

Hallituksen esitys eduskunnalle elatustukilaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi, HE 49/2008 vp

Hallituksen esitys eduskunnalle lapsen elatusturvaa koskevaksi lainsäädännöksi, HE 73/1996

Laki eräiden elatusapujen sitomisesta elinkustannuksiin (583/2008)

Laki lapsen elatuksesta (5.9.1975/704)

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (8.4.1983/361)

Lapsilisälaki (21.8.1992/796)

Ruotsi

Folkbokföringslag (1991:481)

Föräldrabalk (1949:381)

Kommittédirektiv 2009:56 Översyn av hur ekonomiska stöd till barnfamiljer stödjer samarbete mellan särlevande föräldrar (Dir.2009:04)

Kommittédirektiv 2011:8 Tilläggsdirektiv till Översyn av hur ekonomiska stöd till barnfamiljer stödjer samarbete mellan särlevande föräldrar

Lag om allmänna barnbidrag (1947:529)

Regeringens lagrådsremiss *Förstärka samarbetssamtal, Förslag till lag om ändring i socialtjänstlagen (2001:453)*, annettu 19.7.2013, astunut voimaan 1.7.2014 (Samarbetssamtal lagrådsremiss 2013)

Socialtjänstlag (2001:453)

Oikeuskäytäntö

HD T 3506–12

KKO:2001:140

KKO:2005:60

KKO 2010:37

KKO 2010:38

Turun HO S 05/2560

Vako 4348:2011